

บทที่ 2

บริบททางสังคมวัฒนธรรม

บริบททางสังคมวัฒนธรรมของบ้านเก่า

การที่วรรณคดีมีชีวิตข้ามยุคสมัยและถิ่นกำเนิดมักเห็นพ้องกันว่าเป็นสิ่งชีวิตคุณค่าอันเป็นสากล ความหมายในวรรณคดีซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ผู้สร้างกลั่นกรองมาเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ผู้รับมีความสัมพันธ์ทางจิตใจกับผู้อื่นอย่างกว้างขวาง มากกว่าที่จะคาดหวังได้จากประสบการณ์ตรงของตนในช่วงเวลาอันสั้นของชีวิต จึงกล่าวได้ว่า “วรรณคดีเป็นการติดต่อสัมพันธ์ทางใจชั้นสูง” (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2541 : 229) ความสัมพันธ์นี้ขึ้นอยู่กับความจริงที่ว่าประสบการณ์ส่วนตนของกวีสามารถแปรเป็นประสบการณ์ร่วม (เจตนา นาควัชระ, 2542 : 15) ด้วยเหตุที่ธรรมชาติของมนุษย์มีลักษณะร่วมกัน ประสบการณ์ของบุคคลโดยเฉพาะประสบการณ์ทางอารมณ์ย่อมไม่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เช่นความทุกข์เพราะผิดหวัง ความสุขเมื่อสมปรารถนา เป็นต้น คุณค่าทางปัญญาส่วนหนึ่งจึงเกิดขึ้นเมื่อผู้รับเข้าถึงประสบการณ์ของผู้อื่น อันนำไปสู่การเรียนรู้ลักษณะร่วมของมนุษยชาติ

อย่างไรก็ตามประสบการณ์บางส่วนก็ต้องอาศัยความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ของชีวิตกับสังคมในบางช่วงเวลา ดังเห็นได้ว่าบริบททางสังคมของผู้แต่งอาจสร้างความสนใจต่อปัญหาและกระตุ้นการตั้งคำถามในขอบเขตของประสบการณ์เฉพาะไม่มากนักน้อย ในทำนองเดียวกับที่กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ (2544 : 18 – 19) กล่าวไว้ว่า

ย้อนกลับไปในวันวันเก่าก่อน ด้วยประสบการณ์เฉพาะตน, ผมตอบได้โดยไม่ลังเลเลยว่า สิ่งซึ่งจับมือของผมให้ขีดเขียนคือภาวะแวดล้อมของสังคมบ้านเกิด สังคมซึ่งมีความขัดแย้งรุนแรง ดำเนินไปภายใต้สงครามเย็น อันร้อนระอุ แต่ละร่างของพี่น้องवानเครือที่ล้มลงบนพื้นแผ่นดินเกิดคือคำถามซึ่งผุดพลุ่งขึ้นในจิตใจ เหมือนตั้งถูกบังคับให้อยู่กับข้อสงสัย หัดตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์ทางสังคมตั้งแต่เริ่มรู้ความ ผมเชื่อว่าสิ่งสำคัญยิ่งยวดซึ่งกอบปรออยู่ในปัจจัยของการเป็นนักเขียนก็คือสัญชาตญาณแห่งการตั้งคำถาม นั่นนับเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการคิดค้นเพื่อคลี่คลายไปสู่คำตอบ งานเขียนถือโอกาสก่อตัวขึ้นในช่วงระยะทางระหว่างสองสิ่งนี้ (เน้นโดยผู้วิจัย)

ในฐานะที่กวีนิพนธ์เป็นงานสร้างสรรค์ประเภทหนึ่งของวรรณคดี คุณค่าทางความคิดของกวีนิพนธ์ย่อมสัมพันธ์กับการแสวงหาคำตอบของกวีด้วย โดย “อาจจะได้รับแรงกระตุ้นของเหตุการณ์สำคัญทางการเมือง สภาวะทางสังคม และความเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่กระทบต่อคนทั่วไปด้วย” (วรรณนะ หนูหมื่น, 2545 : 16)

ในบทประพันธ์ การตั้งคำถามและการให้คำตอบมักจะเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกัน ดังเห็นได้จากการวิจัยว่ารวมบทกวีนิพนธ์มีอันสี่ขาว (2531) ผลงานของศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ เป็นวรรณกรรมคำสอนในรูปแบบใหม่ ที่ค้นหาคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์ควบคู่กับการวิพากษ์วิจารณ์สังคม วรรณนะเห็นว่ารวมบทกวีนิพนธ์ดังกล่าวเป็นปฏิกริยาต่อความตกต่ำทางจริยธรรมของบุคคลและสถาบันทางสังคม อันเป็นปัญหาของสังคมร่วมสมัยเนื่องจากการพัฒนาผิดทิศทาง ซึ่งคุกคามต่อคุณค่าของมนุษย์ (วรรณนะ หนูหมื่น, 2545)

อย่างไรก็ตาม บริบททางสังคมจะมีผลกระทบต่อบทประพันธ์เพียงใดก็ขึ้นกับประสบการณ์ของกวีด้วย เห็นได้จากงานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าการเติบโตมาในครอบครัวที่ค่อนข้างยากจนในชนบท เป็นปัจจัยให้สุรัชย์ จันทิมาธร เห็นใจคนจน ต่อต้านการกดขี่ข่มเหงและรักความเป็นธรรม สิ่งที่ฝังใจสุรัชย์คือประสบการณ์ในช่วงการต่อสู้ทางการเมือง แม้ว่าความขัดแย้งทางการเมืองจะผ่อนคลายไปแล้ว แต่เขาก็ยังสื่อสารความทุกข์ยากของคนจน ซึ่งในทัศนะของเขามีได้เป็นคนด้อยค่า ความไม่เท่าเทียมกันในสังคมเป็นประเด็นสำคัญที่สุรัชย์ยังให้ความสนใจ (อาภาพร พันธุ์ฤกษ์, 2547)

ผู้วิจัยจะได้พิจารณาความสัมพันธ์ของบริบททางสังคมวัฒนธรรมกับการตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบในรวมบทกวีนิพนธ์บ้านเก่าของโชคชัย บัณฑิต ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ.2544 บทกวีนิพนธ์ซึ่งคัดสรรมารวมพิมพ์มี 41 ชิ้น เขียนในปีพ.ศ. 2530 – 2543 อันเป็นระยะมุ่งสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่จนถึงฟองสบู่แตกหรือวิกฤตเศรษฐกิจ งานหลายชิ้นในชุดนี้ แสดงด้านลบของความเจริญระดับผิวเผิน ดังตัวอย่างการเสียดสีลัทธิบริโภคนิยมของสังคมเมืองใน “นครเมฆา” (45) ที่ยกมาแล้วในบทนำ แรงดลใจของกวีก็คือความทุกข์ของผู้คนเมื่อมีการพัฒนาประเทศทางด้านทุนนิยมอย่างสุดโต่ง พร้อมกับการปรับเปลี่ยนสังคมเกษตรกรรมให้เป็นสังคมอุตสาหกรรมตั้งแต่ยุคสงครามเย็น ผลที่เด่นชัดคือนอกจากสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจะถูกทำลายอย่างรวดเร็วและรุนแรง และเกิดการหลั่งไหลของผู้คนในชนบทเข้ามาหางานทำในเมืองแล้ว ยังมีปัญหาสำคัญคือข้อเท็จจริงที่อธิบายได้ว่า

...ความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบทางวัฒนธรรมก็เปลี่ยนแปลงไปในการทำงานที่ทำให้เกิดความล่มสลายของจริยธรรม (demoralization) และความเป็นมนุษย์ (dehumanization) คนรุ่นใหม่และรุ่นเก่าต่างก็ถูกมอมเมาและมอมเมาตนเองด้วยความต้องการทางวัตถุ...ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยสมัยใหม่ก็แวดล้อมไปด้วยสิ่งประดิษฐ์ที่กระตุ้นจิตสำนึกและค่านิยมที่เป็น

บริโภคนิยมทั้งสิ้น...รถยนต์และพาหนะต่าง ๆ กลายเป็นปัจจัยที่ 5 ซึ่งนอกจากจะตอบสนองความจำเป็นในด้านการเดินทางแล้วยังเป็นของฟุ่มเฟือยที่แสดงสถานภาพทางสังคม...อีกด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544 : 199 – 200, 203)

ด้วยเหตุนี้ไซค์ซัย บัณฑิต' จึงเยาะเย้ยว่าในเมืองหลวงไม่ว่า “รถเมล์ – รถแท็กซี่ต่างเร่งรัด ออกไปแออัดยัดโลกันตร์” เท่ากับว่าวิถีชีวิตเช่นนี้มีส่วนสร้างนรกในชีวิตสมัยใหม่ยาวนานถึงสิ้นกัปกัลป์ ดังคำประพันธ์ว่า “ตราบพระสุเมรุไม่เอนโยก บริโภคนิยมไม่เคยย่น” นักสังคมศาสตร์บางท่านเรียกสภาวะเช่นนี้ว่า “วิกฤตทางวัฒนธรรม” อันนับเป็น “ปัญหาของวิถีคิด” ซึ่งถูกละเลยมานานจนกลายเป็นความเคยชิน วิกฤตทางวัฒนธรรมก็คือวิถีคิดที่ยึดเอาผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่ตั้ง ไม่รับผิดชอบต่อชุมชน สังคมและวัฒนธรรมของตนเอง นอกจากนี้ยังสามารถทำได้ทุกอย่าง แม้ว่าจะต้องใช้อำนาจหรือความรุนแรง เพื่อให้ได้มาและรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ของตน บางครั้งก็ดูถูกวัฒนธรรมของตนโดยเฉพาะเมื่อเห็นว่าไม่เอื้อต่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจนถึงกับเกิดความสับสนทางคุณค่า ดังที่อาโนท์ กาญจนพันธุ์ (2538 : 172 - 173) สังเกตว่า “มักจะปรากฏให้เห็นบ่อยครั้ง...ว่าสิ่งที่ตรงข้ามกับอุดมคติของสังคมเป็นเรื่องดี หรือเห็นว่าการทำผิดบรรทัดฐานหรือศีลธรรมของสังคมเป็นเรื่องดี” ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวปรากฏอยู่ในปัญหาทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นการขับรถไฟแดงผิดกฎจราจร ไปจนถึงปัญหาใหญ่ ๆ เช่น การขายลูกสาวเป็นโสเภณี การละเมิดสิทธิส่วนบุคคล ชุมชนและทรัพยากรส่วนรวม เช่นการใช้ยาฆ่าแมลงเพื่อให้ผักผลไม้ดูสวยงามโดยไม่คำนึงถึงอันตรายต่อผู้บริโภค การบุกรุกพื้นที่ป่า รวมทั้งทรัพยากรอื่น การสร้างมลภาวะเช่น ปล่อยน้ำเสีย อากาศเสียโดยไม่ยอมบำบัด นอกจากนี้วิกฤตทางวัฒนธรรม “ยังปรากฏในรูปแบบที่ซึมลึก เป็นนามธรรมที่มองเห็นได้ไม่ชัดเจนอีกมากมาย แต่อาจเรียกรวม ๆ ได้ว่าการครอบงำทางความคิด” อันเป็นเหตุให้ผู้คนมองปัญหาด้านเดียวหรือมองแบบแยกส่วนจนไม่เห็นความเชื่อมโยงและตกเป็นทาสของวัฒนธรรมด้านลบได้ง่าย

ในประเด็นเดียวกันนี้วิทยากร เชียงกูล (2537 : 30 – 31) เห็นว่าการพัฒนาประเทศที่เน้นแต่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เน้นกำไรสูงสุด เป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี ดังที่ยังพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ยิ่งถูกทำลาย ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยขยายตัวมากขึ้น วิถีชีวิตและค่านิยมที่ดิงามแทบทุกด้านเปลี่ยนแปลงไป ผู้คนในสังคมปัจจุบัน “กลายเป็นมนุษย์แบบเครื่องจักรกล ที่มุ่งแต่หาเงินและการบริโภค แก่งแย่งแข่งขัน เครียด เห็นแก่ตัว เห็นแก่อำนาจ ฉ้อฉล ฯลฯ” ในทุกวงการ

ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ในช่วงทศวรรษ 2530 ที่กลายเป็นวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี 2540 ก็เป็นผลมาจากการมุ่งพัฒนาประเทศแบบทุนนิยมอย่างสุดโต่งอันเป็นแนวคิดแบบ

แยกส่วน ซึ่งดำเนินไปด้วยความประมาทที่ครอบงำสังคม บ่อเกิดของความประมาทก็คือความโลภ และมายาคติ สังคมหวังรวยทางลัดทั้งในระดับตัวบุคคลและรัฐ ดังเห็นได้จากการเปิดประเทศให้ เงินตราต่างประเทศเข้ามามากๆ เพราะหวังจะได้กำไรจากการปล่อยกู้และเล่นหุ้น ในขณะที่ เศรษฐกิจไม่ได้เติบโตบนฐานการผลิตอย่างแท้จริง ผู้คนก็ใช้จ่ายกันอย่างฟุ้งเพื่อเกินตัว (พระไพศาล วิสาโล , 2541 : 80 – 82)

โลกทัศน์ที่ว่าการมีเงินหรือความร่ำรวยเป็นความสุขในชีวิต ก่อตัวขึ้นตั้งแต่สมัย รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2501 – 2506) ซึ่งถึงกับสั่งห้ามไม่ให้โรงเรียนและพระสงฆ์ สอนเรื่องสันโดษ เพราะเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ (สุวรรณ สภาอนันท์, 2541 : 56) ขณะที่แม้แต่ผู้นำก็เข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากหลักธรรมที่ว่าสันโดษมุ่ง “ให้คนพอทาง วัตถุ เพื่อ...จะได้ไปทำสิ่งที่...ยังมีไม่พอ เช่นความดีงามและปัญญา” (พระธรรมปิฎก, 2544 : 79 – 80, 82) การต่อต้านสันโดษจึงยิ่งทำให้คนไม่รู้จักพอเพียงในการครอบครอง และส่งผลเป็น การเบียดเบียนผู้อื่นต่อไปอีกโดยเฉพาะเมื่อยังไม่มีความสะดวกทางโอกาส

น่าสนใจว่าท่ามกลางความสับสนทางคุณค่า สถาบันหลักของไทยคือพุทธศาสนาก็ ถูกกระทบไปด้วย เนื่องจากความเข้าใจหลักธรรมของชาวพุทธอยู่ในระดับผิวเผินเท่านั้น พระ ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (อ้างถึงในทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2543 : 88 – 89) เห็นว่าถ้าชาว พุทธซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยเข้าใจหลักพุทธศาสนาได้ชัดเจน “ก็จะช่วยแก้ปัญหาใน สังคมไทยได้มาก” ในทรรศนะของท่านสิ่งที่ชาวพุทธในปัจจุบันต้องแก้ไขก็คือ “ความหลงใหลใน ไสยศาสตร์ การฟุ้งฟิงอำนาจดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก ทำที่ที่ไม่ถูกต้องต่อสิ่งที่เหนือ ธรรมชาติต่าง ๆ ตลอดทั้งความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนต่อหลักการของพุทธศาสนา” ซึ่ง “ทำให้จิตใจ ของผู้คนอ่อนแอ และเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้คนหันเหออกจากคำสอนที่ถูกต้องของพุทธศาสนา”

ในรวมบทกวีนิพนธ์บ้านเก่า การวิพากษ์ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากหลักธรรม ปราภฏในบท “ในนามของความเชื่อ” (97) ภาพนางกวักและพระพุทธรูปที่แตกหักถูกทิ้งไว้ที่วัด แสดงว่าคนไม่ได้คิดแก้ปัญหาที่สาเหตุ โดยเฉพาะไม่ตรวจสอบพฤติกรรมของตนเอง แต่ไปวัด เพื่อหาปัจจัยภายนอกที่จะดลบันดาลให้พ้นจากเคราะห์ร้าย เช่นทำพิธีแก้เคล็ด รวมทั้งการนำสิ่งที่ เป็น “โทษ” มาทิ้ง จึงเห็นได้ว่าเงื่อนไขของความศรัทธาก็คือผลประโยชน์เท่านั้น

คุณค่าของบทกวีนิพนธ์นี้อยู่ที่การยกเอาภาพที่คนเห็นจนชินชาขึ้นมาชี้ว่า วัฒนธรรม กำลังมีปัญหา ดั่งเนื้อความตอนที่ว่า “วัดคือที่พึ่งประหนึ่งเว็จ ค่าแค่แก้เคล็ดสำเร็จหมาย พระไตรปิฎกเหมือนตกรกระจาย จากต้นจนปลายถูกลายเท็จ” คำประพันธ์นี้ถ้าฟังอย่างผิวเผิน อาจจะคิดไปได้ว่าเหมือนกวีจึงใจาบจ้วงพระพุทธรูปศาสนา แต่ถ้าอ่านอย่างพิเคราะห์จะพบว่า ปกป้องจากความพินาศมากกว่า ถึงแม้ว่าอุปมาของกวีฟังดูรุนแรงเพราะการเปรียบว่าวัดเป็น เสมือนเว็จเท่ากับประจานว่า “เป็นที่รองรับอุจจาระหรือของเสียอันน่ารังเกียจของร่างกาย” แต่

แท้ที่จริงก็กำลัง “วิพากษ์ความเชื่ออันเหลวไหลของคนในยุควัตถุนิยม” (ดวงมน จิตรจํารงค์, 2546 : 69) สิ่งทีวัดต้องรองรับก็คือมิฉฉาพิฐูหรือความมมายนั่นเอง

เมื่อพิจารณาที่กวีกล่าวไว้ว่า ทั้งพระพุทธรูปและนางกวกที่แตกหักเป็นสิ่งที่ “พัน ความต้องการเกรงบ้านทรุด เป็นสิ่งซํารุดสิ้นราคา เป็นสิ่งซํารุดวิปริต เกรงอิทธิฤทธิ์ – สิ้นสง่า อุบาทวก็อุบติสิ้นศรัทธา” คำว่าวิปริตและอุบาทวสื่อความเลวร้ายอย่างน่าตกใจ บอกความเชื่อที่ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แตกหักซํารุดจะทำลายความสุขและความเจริญก้าวหน้าของผู้ครอบครอง นั่นคือ “กวีอาจกำลังเสียดสีว่าคนในยุคนี้ทำอะไรก็ได้ ‘ในนามของความเชื่อ’ ...[เมื่อ] วัดค่าของวัตถุด้วย ราคา...นำความเชื่อมารับใช้การแสวงหาโภคทรัพย์หรือเงินตรา จึงไม่เข้าใจไตรลักษณ์ เมื่อขาด ปัญญาศรัทธาก็สิ้นไป” ฉะนั้น “พระพุทธรูปและนางกวกในความคิดของชาวบ้านจึงมีสถานะ เท่ากันคือ มีไว้สร้างความมั่งคั่งและมั่นคงแก่ชีวิต ทั้ง ๆ ที่สองสิ่งนี้ ควรมีคุณค่าและความหมายต่าง ระดับกันมาก” ในสังคมที่มิฉฉาพิฐูทำให้คนตีค่าของวัตถุเท่ากับเงิน พระไตรปิฎกซึ่งหมายถึงคำสอน สัจธรรมก็ต้องอยู่ในสภาพ “เหมือนตกกระเจาย” อย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ในสภาวะการณ์เช่นนี้กวีได้ ทำภารกิจของตนคือ “ปลุกความตื่นตัวทางปัญญาที่สวนกับกระแสความมมภายในวัตถุ” (ดวงมน จิตรจํารงค์, 2546 : 70 - 71)

เห็นได้ว่า เพื่อกอบกู้วัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์กวีได้ร่วมกับนักคิดอื่น ๆ ต่อต้าน มิฉฉาพิฐู ในแง่ที่ความก้าวหน้าทางวัตถุและเทคโนโลยียิ่งทำให้ผู้คนห่างไกลจากธรรมชาติ ห่างไกลจากสัจธรรมของชีวิต ยิ่งกว่านี้คุณค่าดั้งเดิมที่ยังหลงเหลือในชนบทก็ถูกทำลายไปด้วย เนื่องจากการพยายามทำให้ชนบทมีสภาพใกล้เคียงกับเมืองเพื่อลดความขาดแคลนโครงสร้าง พื้นฐานทางกายภาพและทางสังคม (อภิชัย พันธเสน, 2539 : 7)

ในบ้านเก่าการโน้มน้าวให้เห็นความงามของวิถีชีวิตแบบเก่าที่ขาดหายไปปรากฏ ในบางบทเช่น “ลงถึงเถอะครับ” (69) ซึ่งเน้นกิจกรรมเย็บใบตองทำบายศรีที่ชาวบ้านต่างวัยทำ ร่วมกันที่ลานวัด ลานบ้าน วัสดุธรรมชาติหาได้ง่ายและสลายง่ายต่างจากวัสดุสังเคราะห์เช่น โฟม พลาสติก ที่ย่อยสลายได้ยากและสร้างมลภาวะให้แก่โลกมากขึ้น วัฒนธรรมพื้นบ้านจึงไม่ต้อง ขอร้องกันให้ทิ้งขยะ เพราะใช้ทรัพยากรได้คุ้มค่า ถ้าจะทิ้งบนลานก็ไม่เสียหาย การทิ้งขยะ “ลงถึง” จึงเป็นวัฒนธรรมของสังคมเมืองที่มีขยะล้นโลก ดังที่กวีกล่าวเทียบความอุกอาจสองแบบคือความ อุกอาจแบบทันสมัย ในข้อความว่า “อุกอาจพลาสติกท่วมพลิกโลก อีกโฟมโสโครกโลกป่วยใช้ สารพันสารสังเคราะห์ล้วนเหมาะใจ ยึดมั่น ทันสมัย ท่วมใหม่ทับ” กับความ “เหมือนอุกอาจ” ของ ชาวชนบทเมื่อเข้าเมืองที่ว่า “ทิดเสาดาสูกเหมือนอุกอาจ ทิ้งขยะ กระดาษ ก้นบุหรี่... เห็นอู่ท่ง คอนกรีตผิตรีตบุรี” การปฏิบัติแบบคนชนบทก็เป็นเหตุให้ถูกปรับได้ ถึงแม้ว่าขยะที่เขาทิ้งไม่ได้ สร้างมลภาวะอย่างสารสังเคราะห์ทันสมัยที่ทิ้งไว้เป็นที่เป็นที่ทางก็ตาม

ส่วน “ห้องน้ำแห่งหนึ่ง” (75) กล่าวถึงประตูห้องน้ำในสังคมเมือง ซึ่งใช้วัสดุสังเคราะห์ที่ทนทานและดูหรูหรา แต่ความทนทานของวัสดุนั้นเองกลับตัดโอกาสการเรียนรู้กฎธรรมชาติที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย ผุพังไปตามกาลเวลา ต่างจากที่ได้เรียนรู้เมื่อใช้วัสดุธรรมชาติเช่น ไม้จาก หญ้าคา นอกจากนี้วัสดุสังเคราะห์ที่มนุษย์สร้างขึ้นยังทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันลดน้อยลงเพราะไม่ต้องอาศัยน้ำใจของเพื่อนบ้าน ที่จะเข้ามาช่วยเหลือกันในการปลูกสร้าง ดังที่กวีได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ย้อนคิดจากคาเพลาก่อน หลังกา ผุกร่อนถอนทำใหม่ รับรู้ฤดูกาลผันผ่านไป ทั้งรู้น้ำใจเพื่อนร่วมบาง”

ภาพที่สูญหายไปจากวิถีชีวิตเมือง หรือแม้กระทั่งชนบทที่กลายเป็นเมือง ดังที่กวีแสดงนัยว่าจะได้รับแรงดลใจจากสภาวะที่คนสมัยใหม่ “...ไม่เข้าใจวิถีชีวิตของผู้คนที่สัมพันธ์กัน ความเป็นชุมชน สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ที่มีวัฒนธรรม มีศาสนา ซึ่งจำเป็นมากในการดำรงชีวิต และดำรงความเป็นชุมชน” (ประเวศ วะสี, 2544 : 72 – 73) การห่างเหินจากสิ่งแวดล้อม การไม่เห็นคุณค่าของธรรมชาติ นอกเหนือจากการใช้ประโยชน์เพื่อการผลิต เป็นจุดอ่อนของวิถีคิดแบบใหม่ ความตระหนักเช่นนี้เป็นเหตุให้โชคชัย บัณฑิต’ ใช้บทกวีนิพนธ์เสนอภาพตรงกันข้ามจากชีวิตสมัยใหม่เพื่อเตือนความหวงแหนในธรรมชาติบริสุทธิ์เช่น “ขึ้นภู” “ม่อนมรกานท์”

ในขณะที่มีการรณรงค์แก้วิกฤตเมื่อมีความล้มเหลวจากเศรษฐกิจฟุ้งเฟ้อ นักสังคมศาสตร์ได้ชี้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นระบบความคิดในวิถีชีวิตดั้งเดิมแบบไทย ที่แสดงความสัมพันธ์ และความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544 : 5) โชคชัย บัณฑิต’ ก็ได้นำเสนอคุณค่าของความรู้จักพอเพียง และความรู้จักประมาณ ว่าอาจเป็น “ทางเลือกทางรอดทางลา” ของคนไทยในบท “ทาง” (109) กวีแสดงว่าเมื่อในสังคมเมืองถูกบริโภคนิยมและวัตถุนิยมครอบงำ การเข้าไปทำงานทำในเมืองอาจไม่ใช่เป็นทางรอดที่แท้จริง และอาจจะไม่ใช่หนทางที่ทำให้สภาพความเป็นอยู่ดีขึ้นก็ได้ การหวนกลับถิ่นเดิมด้วย “ทางลา” จากเมือง เพื่อใช้ความรู้ความสามารถให้เต็มที่ และอยู่อย่างพอเพียงต่างหากที่อาจเป็นทางเลือกที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้นได้ นั่นคือทางรอดจากความทุกข์ ดังที่กวีกล่าวว่า “ทางเลือกทางรอดทางลา กลับจากฟากฟ้า มาชบดินอุ้นอวลไอ มาติดมาเติมเตาไฟ พออยู่พอใช้ พอใจในข้อพอเพียง ทางเลือกทางรอดทอดเรียง หลายแพรงหลายเสียง พอเพียงเลี้ยงใจพอดี”

อย่างไรก็ตามแม้ว่าบทกวีนิพนธ์ในบ้านเก่า หลาย ๆ บทจะแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ไม่น่าพิสมัย แต่งานชุดนี้ก็ยังคงแสดงความศรัทธาต่อคุณค่าความดีงามในจิตใจของมนุษย์ว่ายังมีอยู่ และเชื่อว่าสังคมสามารถเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นได้ แม้จะถูกความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีครอบงำจนคนจำนวนไม่น้อยหลงลืมรากเหง้าไปมากแล้วก็ตาม เช่น บท “วังแม่ลูกอ่อน” (87) กวียังแสดงให้เห็นน้ำใจของคนในสังคมเมืองที่ยังมีหลงเหลืออยู่ แม้ว่าไม่ได้กระทำเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สำคัญต่อสังคม คล้ายเป็นเหตุการณ์ธรรมดาๆ ในสายตาคนทั่วไป แต่มีผลยิ่งใหญ่ และมีคุณค่าต่อผู้ที่ได้รับน้ำใจนั้น ในบทนี้กวีกล่าวถึงแม่ที่มี

ลูกอ่อนเป็นเด็กออทิสติก กำลังข้ามถนน บังเอิญรองเท้าของลูกหล่น จะข้ามต่อไปลูกก็ตื่น แต่จะวางเด็กไว้ที่เกาะกลางถนนเพียงลำพัง เพื่อไปเก็บรองเท้า ก็กลัวว่าลูกจะตามไปจนถูกรถชน ผู้เป็นแม่จึงยืนละล้าละลังอยู่บนเกาะกลางถนน แต่มีหญิงสาวคนหนึ่งวิ่งข้ามถนนมา ช่วยเก็บและโยนมาให้ น้ำใจของหญิงสาวคนนี้ก็คือโชคดีของแม่กับลูกอ่อน “โชคดีมีสาววิ่งก้าวข้าม โยนตามมาให้แม่ไม่คล่อง เกือบถึงที่หมายที่ใจปอง แม่ค่อยประคองเก็บรองเท้า” ความช่วยเหลือที่ไม่เหนือไปกว่าแรงดังกล่าว ก็สามารถยับยั้งอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับแม่ลูกคู่นี้ได้

บทกวีนิพนธ์บทนี้มีเค้ามาจากเรื่องเล่าในพุทธศาสนา เป็นประวัติของพระภิกษุณีรูปหนึ่งชื่อ พระปฎาจาราเถรี ผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า เป็นผู้ทรงพระวินัยเป็นเลิศ ก่อนจะมาเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วได้บวชบรรลุปะภะอรหัตต์ นางเป็นคนสติวิปลาส เนื่องจากต้องสูญเสียลูกทั้ง 2 คน สามปี พ่อแม่ และพี่ชายในเวลาไล่เลี่ยกัน สามปีของนางถูกงูกัดตาย ระหว่างการเดินทางพานางกลับบ้านของนางเพื่อไปคลอดบุตรคนที่ 2 นางคลอดบุตรแล้วแข็งใจพาลูกทั้ง 2 คนเดินทางต่อไป ระหว่างทางต้องข้ามแม่น้ำแห่งหนึ่ง แม่น้ำจะไม่ลึกนัก แต่ฝนที่ตกหนักทำให้กระแสน้ำในแม่น้ำไหลเชี่ยว ช้านางยังอ่อนแอและหิวโหยเพราะเพิ่งคลอดลูก นางจึงต้องพาลูกข้ามแม่น้ำไปที่ละคน เมื่อพาคนเล็กไปไว้อีกฝั่งนางก็กลับมารับลูกคนโต แต่เมื่อมาถึงกลางแม่น้ำเหยี่ยวก็มาคาบลูกคนเล็กไป เพราะคิดว่าเป็นก้อนเนื้อ นางจึงยกแขนตบมือ พร้อมกับส่งเสียงดังไล่เหยี่ยว แต่เหยี่ยวก็เอาลูกของนางลับหายไป ส่วนลูกคนโตเห็นแม่ตบมือ และส่งเสียงดังไล่เหยี่ยวก็เข้าใจผิดนึกว่าเรียกตน ก็เลยลงน้ำไปหาแม่ และถูกกระแสน้ำพัดพาหายไปอีกคน นางชั้ตเซพเนจรเรื่อยไปด้วยความเศร้าโศกเหมือนว่าจะขาดใจ และเดินทางต่อไปด้วยความยากลำบาก หวังกลับไปหาพ่อแม่ แต่ก็ต้องมารับรู้ข่าวร้ายอีกว่าอายุได้พั้ดคะหน้าบ้านของนางจนพั้งทลาย พ่อแม่และพี่ชายของนางเสียชีวิตหมดแล้ว (กระทรวงศึกษาธิการ, 2529 : 33 – 43) ในบ้านเก่า กวีนำส่วนหนึ่งของเรื่องเล่านี้มาสร้างเรื่องใหม่ให้เป็นแม่ลูกอ่อนที่มีลูกเป็นเด็กออทิสติก และเปลี่ยนการข้ามแม่น้ำมาเป็นข้ามถนน แต่เหตุการณ์อันน่าสลดใจไม่เกิดขึ้น เพราะคนในสังคมเมืองยังมีน้ำใจ ต่างจากเรื่องเล่าในพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นกลางป่ากลางดง ไม่มีใครช่วยเหลือได้

เมื่อพิจารณาภาพรวมของบริบททางสังคมวัฒนธรรมของบทประพันธ์ในช่วงพ.ศ. 2530 – 2543 กล่าวได้ว่าสังคมไทยเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยไม่ได้คำนึงว่าเป็นการพัฒนาที่ขาดความสมดุล ในวิถีชีวิตช่วงนี้เงินและวัตถุกลายเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีวิต ในฐานะที่เป็นสิ่งบันดาลความสุขและเครื่องหมายแห่งความสำเร็จ รวมทั้งเป็นตัวกำหนดสถานภาพและฐานะทางสังคม แม้แต่ในชนบทวิถีชีวิตดั้งเดิมที่เรียบง่าย สมถะ และมีความเอื้อเฟื้อกันกลายเป็นสิ่งที่ล้ำสมัย ศีลธรรมและจริยธรรมจึงถูกมองข้าม คุณธรรมไม่ใช่คุณสมบัติที่พึงประสงค์เหนือกว่า ความร่ำรวยและความสามารถ การพัฒนายังส่งเสริมให้คนเบียดเบียนกันมากขึ้น โดยพยายามช่วงชิงความได้เปรียบแทนที่จะคิดแก้ไขให้สังคมมีความเท่าเทียมกันในด้านโอกาสและการกระจายรายได้ ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นความสับสนทางคุณค่า อันเป็นที่มาของปัญหาสังคม ที่กำลังทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะเดียวกันสถาบันหลักของไทยคือ พุทธศาสนา

ที่จะช่วยให้ผู้คนรอดพ้นจากสภาวะความตกต่ำทางคุณธรรม ก็กลับมีบทบาทน้อยลง ช้ายังยึดถือคุณค่าตามค่านิยมใหม่ โดยเฉพาะการสั่งสมความมั่งคั่งและวัตถุ ปัญหาอันหนักหน่วงนี้ได้กระตุ้นเตือนให้ผู้สร้างงานประพันธ์แสดงความรับผิดชอบของตน โดยการสื่อสารให้ผู้เสพได้ร่วมตระหนักถึงระดับความรุนแรงของปัญหา ดังจะกล่าวถึงงานประพันธ์ร่วมสมัยที่น่าสนใจเพื่อเทียบเคียงกับบ้านเก่าต่อไป

บริบททางวรรณกรรมของบ้านเก่า

วรรณคดีมีความสัมพันธ์กับสังคม ในแง่ที่ผู้ประพันธ์ได้รับการกล่อมเกลาทางความคิดจากสังคมที่ตนดำรงอยู่ หรือปรับใช้ความคิดจากสังคมอื่น การนำเสนอความคิดในวรรณกรรม มักผ่านการกลั่นกรองตามประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ กล่าวได้ว่า การเรียนรู้ของผู้สร้างงานจนเกิดความเข้าใจชีวิตและสังคมในแง่มุมที่หลากหลาย เป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างคุณค่าทางปัญญาแก่ตัวงาน ด้วยเหตุนี้วรรณคดีก็อาจจะมีอิทธิพลต่อสังคม ในแง่ที่สามารถโน้มน้าวความคิดและสร้างจิตสำนึกทางสังคมแก่ผู้อ่านได้ด้วยพลังวรรณศิลป์ที่ประสานกับพลังปัญญา นักประพันธ์ที่ทำหน้าที่ดังกล่าว และแสดงว่าได้กระทำบทบาทหน้าที่นั้นในงานวรรณกรรม จึงได้รับการประเมินค่าอย่างสูง นอกจากนี้ นักประพันธ์ยังเป็นผู้ให้การศึกษาโดยทางอ้อมที่จะทำให้ผู้อ่านรู้จักสังคมของตนเอง โดยเฉพาะสิ่งที่ถือว่าเป็น “แก่นแท้” ของสังคมนั้น ดังข้อคิดเห็นว่า

...ถ้าเราไม่รู้จักวรรณคดีแล้ว เราก็ไม่อาจที่จะรู้จักลักษณะที่แท้จริงของสังคมได้ ทั้งนี้เพราะวรรณคดีชี้ให้เห็นถึงสังคมทั้งในส่วนกว้างและลึก วรรณคดีแสดงให้เห็นถึงชีวิตในแง่มุมต่างๆ และในขณะเดียวกันก็สามารถที่จะสกัดเอาแก่นแท้ของสังคมนั้นออกมาให้เห็นได้ นักประพันธ์ที่ดีก็คือ นักประพันธ์ที่พยายามเสาะหาลักษณะและความหมายที่แท้จริงของสังคมของตน แล้วนำมาแสดงออกในวิธีการที่ชี้ให้เห็นว่าเขามีความสนใจ และรับผิดชอบต่อสังคมนั้น ๆ อย่างแท้จริง งานประพันธ์แบบนี้จึงมิใช่แต่เพียงเป็นเรื่องบันเทิงเริงรมย์ แต่เป็นสิ่งที่กระตุ้นปัญญาความนึกคิดให้แก่ผู้อ่าน มีคุณค่าในทางการศึกษา... (เจตนา นาควัชระ, 2549 : 134)

ในการศึกษาบทประพันธ์เฉพาะเรื่อง ความสัมพันธ์ของงานกับบริบททางสังคม จึงเป็นประโยชน์ และบริบทที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ บริบททางวรรณกรรมซึ่งมีความเชื่อมโยงกับความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ข้อบ่งชี้ที่ว่าความเคลื่อนไหวในสังคมอาจมีผลกระทบต่อระบบความคิด และกำหนดทิศทางของงานประพันธ์ได้ในแต่ละยุค สามารถพบได้ในการศึกษาวรรณคดีเชิงประวัติ ในงานวิจัยนี้จะพิจารณาตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

จนถึงช่วงต้นทศวรรษ 2540 เมื่อขบวนการนักศึกษาได้สลายตัวลงเนื่องจากความผันผวนทางการเมือง วรรณกรรมเพื่อชีวิตก็ซบเซาลง เกณฑ์ประเมินคุณค่างานวรรณกรรมที่ยึดสูตรสำเร็จว่างานวรรณกรรมที่ดีต้องมีเป้าหมายทางการเมืองเพียงอย่างเดียว นั้น ถูกท้วงติงว่าอาจจะเป็นเกณฑ์การวัดคุณค่างานวรรณกรรม ที่คับแคบและตายตัวเกินไป จึงมีการทบทวนความคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของวรรณคดี โดยไม่ปฏิเสธความสัมพันธ์ของวรรณคดีกับชีวิต และการกระตุ้นความคิดของวรรณคดีต่อผู้รับ (ดวงมน จิตรจันทน์, 2541 : 238)

อย่างไรก็ตาม ในแง่ผลกระทบต่อผู้แต่งบทเรียนจากการนองเลือดสองครั้งในสังคมไทย ก็ส่งผลต่องานสร้างสรรค์ในระยะ 10 ปีหลังพ.ศ. 2519 ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ โดยเฉพาะในงานที่แสดงความสำนึกทางสังคมเชื่อมโยงกับวิธมองปัญหา เนื่องจากผู้แต่งไม่ได้ขมุกขมูยปัญหาว่าอยู่ที่ชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งอย่างตายตัว แต่แสดงว่าปัญหามีความซับซ้อนเกินกว่าจะตัดสินหรือแบ่งแยกว่าใครเป็นผู้กระทำหรือผู้ถูกกระทำได้อย่างเด็ดขาดชัดเจนแบบขาวดำ สังเกตได้ว่า “ผู้แต่งไม่ประสงค์ที่จะยึดเยียดสาส์นทางความคิดให้แก่ผู้อ่าน แต่ต้องการให้ผู้อ่านหยุดคิด นึกคิด คิดได้เอง หรือคิดต่อด้วยตนเอง ภาพของศัตรูประชาชนจึงอาจจะเป็นภาพที่เลื่อนราง โดยที่นักเขียนอาจหวังว่าผู้อ่าน...จะปรับภาพนั้นให้ชัดขึ้นด้วยตนเอง” (เจตนา นาควัชระ, 2530 : 6) ยุคของวรรณกรรมระยะนี้จึงเรียกว่าเป็น “ยุคศัตรูที่ลื่นไหล”

ในทัศนะของผู้แต่ง ศัตรูของประชาชนอาจเป็นพวกเดียวกับประชาชนก็ได้ ขณะที่กวีนิพนธ์และงานวรรณศิลป์ประเภทอื่น ๆ ยังแสดงบทบาทในการค้นหาศัตรูของประชาชน ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในสังคม ดังรวมบทกวีนิพนธ์ร่วมสมัย นาฏกรรมบนลานกว้าง ของคมทวน คันธนู สิ่งที่น่าทึ่งในบท “แต่เพื่อนหนังสือพิมพ์” ก็คือ “ความซื่อสัตย์ทางปัญญาของเขา [คมทวน] ที่ยอมรับว่าศัตรูก็คือพวกเรา หรือเพื่อนเรานั้นเอง” ความประจักษ์นี้แสดงให้เห็นวุฒิภาวะทางปัญญาของนักเขียนที่ลุ่มลึกขึ้น จึงกล่าวได้ว่า “เมื่อใดที่นักเขียนปลอดอคติ และมองเห็นแจ้งอย่างไม่เหมารวมว่าใครคือศัตรูที่แท้จริงของประชาชน เมื่อนั้นวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมจะทำหน้าที่เป็นแสงสว่างทางปัญญาให้แก่สังคมได้” (เจตนา นาควัชระ, 2530 : 20 – 21) วรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงสังคมจึงแปรมาเป็นวรรณกรรมแห่งความสำนึกเชิงปรัชญา กวีไม่ได้เน้นปัญหาของคนชนบท หรือการต่อสู้ทางการเมือง อันเนื่องจากการกดขี่ข่มเหงของอภิสิทธิ์ชนเท่านั้น ปัญหาความทุกข์ยากของคนเมือง “ก็ใช่ว่าจะยิ่งหย่อนกว่าเพื่อนร่วมทุกข์ในชนบท” ดังบทกวี “เสภาน้ำท่วมหาบเร่” (2526) ของสุจิตต์ วงษ์เทศ ที่แสดงสภาพและปัญหาความทุกข์ยากของคนชั้นล่างในสังคมเมืองที่ไม่มีใครใส่ใจ การต่อสู้ของประชาชนจึงทำได้เพียงด่าว่าอย่างเกรี้ยวกราดเท่านั้น ในขณะที่แสดงว่าน้ำท่วมไม่ใช่เพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ กวีก็แทรกการวิจารณ์สังคมและการเมืองในฉากที่ชาวบ้านเล่นแข่งเรือเพื่อผ่อนคลาย โดยสื่อความหมายกึ่งซ่อนเร้น ที่แสดงความคิดเชิงปรัชญาไว้ด้วย สังเกตได้ว่าความคิดซึ่งชวนให้ “ปลงสังขาร” ในบทประพันธ์นี้ลดความจืดจางที่จะค้นหาผู้กระทำลงมาก (เจตนา นาควัชระ, 2530 : 27 – 29)

เมื่อพิจารณาภาพรวมของงานช่วงนี้ กล่าวได้ว่า กวีมองปัญหาและมูลเหตุของปัญหาสังคมอย่างหลากหลายและลุ่มลึกขึ้นว่า ปัญหาและมูลเหตุของปัญหาอาจจะไม่ใช่บุคคลหรือกลุ่มบุคคล แต่เป็นค่านิยมที่ครอบงำสังคม เช่นความเชื่อมงาย ดังนั้น “การเอาชนะศัตรูจึงมิใช่เป็นเรื่องของการต่อสู้ในระดับบุคคลหรือระดับสังคม แต่เป็นการใช้ปัญญามนุษย์ เอาชนะความโง่งมของมนุษย์เอง” (เจตนา นาควัชระ, 2530 : 29 - 30)

สารในบทประพันธ์ข้างต้นนี้ บ่งบอกว่าผู้สร้างงานได้เรียนรู้ปัจจัยของปัญหาสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับเวลาในความเชื่อบางอย่างที่มนุษย์จะต้องขจัดออกไปด้วยปัญญา นอกจากนี้ สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะสร้างจิตสำนึกทางสังคมได้ก็คือ ความเชื่อมั่นในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ซึ่งผดุงไว้ด้วยคุณธรรมสำคัญเช่นความรัก ดังที่มีความเห็นว่า

ในขณะที่คนหนุ่มสาวได้สูญเสียความหวังและความเชื่อที่เรียกว่าอุดมการณ์ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ระบบที่เป็นธรรม เขาก็ยังพบว่าปัญหาไม่ได้สิ้นสุดลง ความเจ็บช้ำเพราะความล้มเหลวในการต่อสู้ทางการเมืองช่วงหลังจากเหตุการณ์เดือนตุลาคม 2519 อาจทำให้รู้สึกหรือต้องยอมรับความจริงว่า ปัญหาสังคมไม่ใช่สิ่งที่จะแก้ไขได้ด้วยสูตรตายตัว คุณค่าของการค้นพบนี้ อาจอยู่ที่ความเข้าใจว่าปัญหาสังคม กับปัญหาของความเป็นมนุษย์หรือปัญหาภายในตัวตนของปัจเจกบุคคลนั้น ไม่อาจแยกขาดจากกันหรือต่างกันโดยสิ้นเชิง...กล่าวได้ว่าในที่สุดแล้ว ความเชื่อมั่นในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ก็ยังเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับความสำนึกทางสังคม น่าสนใจว่ากวีร่วมสมัยของเราหลายคนได้ชี้ว่า หนึ่งในคุณธรรมสำคัญที่จักเป็นปัจจัยของการสร้างสรรค์อย่างอุทิศตน ก็คือความรัก... (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2543 : 10)

แนวคิดที่เน้นคุณค่าของมนุษย์ดังกล่าวนี้ มีอิทธิพลต่อการสร้างงานประพันธ์มาจนถึงปัจจุบัน ในงานกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ กวีแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมโดยการสร้างงานวรรณศิลป์ที่กระตุ้นให้ผู้รับเกิด “ความสำนึกในบทบาทหน้าที่ของมนุษย์” และ “...ตระหนักในคุณค่าที่มนุษย์จะค้นพบได้ในประสบการณ์ในการดำรงชีวิต ท่ามกลางบริบททางวัฒนธรรมที่ [ทั้ง] ส่งเสริมและเป็นปฏิกิริยาต่อการเรียนรู้” (วรรณนะ หนูหมื่น, 2545 : 16) การบรรลุความคาดหวังของกวีย่อมขึ้นอยู่กับสติปัญญาของผู้รับ ที่จะมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ได้ โดยเริ่มต้นที่การรู้จักรักตนเองและผู้อื่น

งานประพันธ์ซึ่งมีชื่อเสียงในระยะ 2531 – 2542 ที่ใช้พลังการสื่อสารโน้มน้าวให้ผู้รับตระหนักในปัญหา และชี้ทางออกบนพื้นฐานของความเชื่อมั่นในคุณค่าบางประการ จะยกมา

ในที่นี้เฉพาะที่มีประเด็นเชื่อมโยงชัดเจนกับบ้านเก่า (2544) คือ *มือนั้นสีขาว* (2531) ของ ศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ เวลา (2536) ของชาติ กอบจิตติ *ม่ายก้านกล้วย* (2538) ของไพโรจน์ ขาวงาม และ *สิ่งมีชีวิตที่เรียกว่าคน* (2542) ของวินทร์ เลียววาริณ *มือนั้นสีขาว* และ *ม่ายก้านกล้วย* เป็นงานประพันธ์ประเภทกวีนิพนธ์ เวลาเป็นงานประพันธ์ประเภทนวนิยาย ส่วน *สิ่งมีชีวิตที่เรียกว่าคน* เป็นงานประพันธ์ประเภทเรื่องสั้น ทั้งสามเรื่องได้รับรางวัลซีไรต์ในปี พ.ศ. 2535, 2537, 2538 และ 2542 ตามลำดับ

รวมบทกวีนิพนธ์ *มือนั้นสีขาว* (2531) วิเคราะห์ได้ว่า มีเนื้อหาที่สื่อให้คน ร่วมกันตระหนักว่า ความรัก จินตนาการ และปัญญา เป็นสิ่งสำคัญสำหรับกอบกู้สังคมที่กำลัง เผชิญกับความถดถอยทางจริยธรรมท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ความรักเป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงออกอย่างละเอียดอ่อนต่อผู้อื่น ดังเช่นในบท *“ข้าวเกรียบ”* ที่ถ่ายทอดชายข้าวเกรียบให้ ข้าวเกรียบเด็กยากจนด้วยความปรานี ข้าวเกรียบดวงจันทร์และข้าวเกรียบที่ขายให้เด็กยากจน เป็นสัญลักษณ์แทนการให้อุทิศตน ความสุขของชีวิตยังสร้างเสริมขึ้นได้ด้วยจินตนาการ ซึ่งมัก ปรากฏในการเล่นที่โยงสู่การเรียนรู้ในโลกของเด็ก การเลือกวิถีชีวิตที่มีความสุขอย่างแท้จริง ก็ เป็นสิ่งที่ผู้ใหญ่กระทำได้ขณะที่ดำเนินชีวิตในโลกแห่งความจริง ดังในบท *“ซอญกุ่ม”* ชาวบ้านที่ เลี้ยงชีพด้วยการหากุ้งปลา เลือกที่จะไม่จับกุ้งไปเป็นอาหาร ความประทับใจในความงาม สื่อถึง ความพอประมาณ ความเขลาอันเป็นมูลเหตุของปัญหาจึงจัดได้ด้วยปัญญา (วรรณนะ หนูหมื่น, 2545 : 80, 125)

ในแง่การวิพากษ์วิจารณ์ชีวิตและสังคม ศักดิ์สิทธิ์ได้ชี้ว่าบุคคลในสถาบันทางสังคม โดยเฉพาะสถาบันศาสนากำลังแสดงบทบาทซึ่งเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐาน นอกจากจะเลเยการ ช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เป็นที่พึ่งแก่คนทุกข์ยาก ยังทำร้ายและเบียดเบียน ดังภิกษุและชาวบ้านใน *“บุญ”* และ *“ดอกกระมัง”* ที่หลงในลาภสักการะและโลภในผลบุญ โดยไม่เฉลียวใจว่าเป็นสิ่งชัก นำให้ห่างไกลจากความดับทุกข์ ค่านิยมในการทำบุญที่วิพากษ์ไว้ในบทกวี 2 ชิ้นนี้ไขว่ไขวไปจาก การทำบุญตามหลักพุทธธรรม (วรรณนะ หนูหมื่น, 2545 : 125) จึงกล่าวได้ว่า กวีใช้งานศิลปะ ฟ้องความผิดพลาดในระบบความคิด ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อคุณค่าอันพึงประสงค์ ท่ามกลางความ เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ กวีร่วมสมัยอีกผู้หนึ่งคือโชคชัย บัณฑิต (2544 : 103) ก็เน้นความหลง ของชาวบ้าน ที่ปล่อยนกในเทศกาลสงกรานต์ด้วยหวัง *“สวรรค์”* โดยไม่ใส่ใจว่า *“ราวถูกฆ่าซึ่งนรก คือคนน้อย”*

ยิ่งคร่ำคราในความตึงตังสั่นคลอนมากเท่าใด กวีก็ยิ่งเห็นความจำเป็นต้องเสนอ ข้อทักท้วงต่อความเสื่อมทางจริยธรรม ในบท *“นางไม้”* ศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบชี้ว่า ชนบทถูกระบบ ทุนนิยมคุกคาม จนไม่อาจดำรงศักดิ์ศรีของมนุษย์ไว้ได้ ความร้ายแรงของปัญหาในงานชิ้นนี้มี นักวรรณคดีศึกษาวิเคราะห์ไว้ว่า *“...ความพินาศของธรรมชาติเพราะน้ำมีมนุษย์...เชื่อมโยงกับ การผันแปรของคุณธรรมและสถานะของมนุษย์”* และเมื่อมนุษย์ *“ละทิ้งระบบชีวิตที่ผดุงสังคมมา*

ได้ยาวนาน จึงไม่น่าประหลาดใจที่มนุษย์สามารถทำลายมนุษย์ด้วยกันเองอย่างเลือดเย็น” (ดวงมณ จิตรจํา nang ค์, 2543 : 9)

ในเงื่อนไขที่ความศรัทธาในความดีงาม อันมีรากฐานมาตั้งแต่วัฒนธรรมดั้งเดิม สั่นคลอนไปมาก ตำนานของผู้ฝ่าฟันความทุกข์ยากเพื่อรักษาศักดิ์ศรี อย่างที่ปรากฏในบทกวี “ไหมแท้ที่แม่ทอ” ใน ม้าก้านกล้วย (2538) ของ ไพวรินทร์ ขาวงาม อาจจบสิ้นลง ดังที่ดวงมณ จิตรจํา nang ค์ (2543 : 9) อภิปรายว่า

...รากฐานอันยิ่งใหญ่ของคุณธรรมในสังคมไทยคือชนบท เมื่อพิจารณา ย้อนไปที่บท “นางไหม” สิ่งที่น่าตระหนกก็คือรากฐานนี้กำลังสั่นคลอน หรือไม่ สามารถสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ ซึ่งกำลังตื่นเตนกับความ “เจริญ” ของวิถีชีวิต แบบใหม่ เมื่อคนชนบทเลิกถือผี ซึ่งเท่ากับละทิ้งคุณธรรมของสังคม กลไก การควบคุมสังคมทางจริยธรรมก็ลดหย่อนลง การ “ปลื้ชีวิตเพื่อถักและ ทอไท” อาจกลายเป็นตำนานที่ไร้ผู้สืบต่อ

อย่างไรก็ตาม พื้นฐานการกล่อมเกลாதงสังคมที่เน้นคุณค่าทางจิตวิญญาณ ยัง ทำให้กวีมีความหวังว่า การดำรงอิสรภาพของชีวิตไว้เหนือชีวิตตามคำสอนของแม่ จะเป็นไปได้ก็ ต่อเมื่อลูกประจักษ์ความหมายของคำสอนนั้นด้วยตนเอง ดังในบทประพันธ์ “ไหมแท้ที่แม่ทอ” (พิมพ์ครั้งแรก 2532) ที่แสดงความประจักษ์ของลูกว่า การทอผ้าของแม่เป็นการ “ต่อตำนาน” การต่อสู้อย่างกล้าหาญ

เนื้อหาที่นักวิจารณ์ให้ความสนใจในงานกวีนิพนธ์ชุดม้าก้านกล้วย (2538) คือ ความฝัน การที่กวีอุทิศผลงานของตน “แต่ความนึกฝันในโลกของความเป็นจริงของมนุษย์” แสดงว่าในทัศนะของกวี ความฝันกับความจริงก็ไม่ได้แยกออกจากกัน และความฝันนั้นก็มีความค่า ดังที่ดวงมณ จิตรจํา nang ค์ (2547 : 522) วิเคราะห์เชื่อมโยงคำอุทิศกับคำนำของหนังสือ ตั้งแต่ฉบับ ตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ. 2538 สรุปได้ว่า ในทัศนะของไพวรินทร์ ขาวนาไม่ได้เป็นเพียง “แรงงานในท้องไร่ท้องนาแต่เป็นแรงงานของความนึกฝันและความรัก” ความล่มสลายของชีวิต ชาวนา ก็เป็นทั้ง “ความล่มสลายของความ นึกฝัน และความรักในจิตใจ และวิถีชีวิตของคน สมัยใหม่ทั้งในเมือง และแม้แต่ในชนบท” ความใฝ่ฝันถึงชีวิตชาวนาของผู้แต่งจึงมีจุดมุ่งหมาย เพื่อ “หล่อเลี้ยงความนึกฝัน” ในชีวิตของตน (รวมทั้งผู้อื่นด้วย) นั่นคือ “ความพยายามต่อสู้เพื่อ กอบกู้ความรัก” และ “การกอบกู้วิถีชีวิตเช่นนั้นขึ้นมาใหม่ อย่างน้อยเริ่มจากความทรงจำของ ตัวเอง สื่อสารแก่เขา – เรา ให้ข้าวแห่งความรัก [ในรูปกวีนิพนธ์] นี้ หล่อเลี้ยงชีวิตอันแล้งแห้งจาก ความรักของเพื่อนร่วมยุค”

ในแง่การประพันธ์ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2547 : 507) มีความเห็นว่า ม้าก้านกล้วย มีจุดเด่นอยู่ที่การปรับใช้ขนบของการแต่งนิราศ แม้ว่าไม่ได้แต่งเป็นนิราศเรื่องยาว แต่ก็มีส่วนประกอบตามแบบฉบับของนิราศ คือมีการเดินทาง การพลัดพราก และความโหยหาอาลัย ความทุกข์โศกของกวีผูกพันกับความรักในดินแดนอีสานถิ่นบ้านเกิด และความรักในคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิมในชนบทที่กำลังจะสิ้นไป กวียังฝันถึง “อุดมคติอันงดงามแห่งการดำรงชีวิตอยู่อย่างสมศักดิ์ศรีของมนุษย์ และความใฝ่ฝันที่จะนำพามนุษย์ไปสู่สิ่งที่สูงส่งกว่าตนเอง” สอดคล้องกับที่ดวงมณ จิตรจำนงค์ (2547 : 528 – 529) วิเคราะห์คำว่า “ฝัน” ในงานชุดนี้ว่า กวี “ใช้คำว่าฝันในความหมายของอุดมคติ และการตั้งความปรารถนาสู่อุดมคติ” นอกจากนี้กวียัง “...ให้ค่าต่อความฝัน หรือความใฝ่ปรารถนาในความดีงาม และความใฝ่ที่จะกระทำสิ่งดีงาม ว่าเป็นเครื่องชี้ศักดิ์ศรีของมนุษย์”

มีความพยายามเชื่อมโยงบทกวีกับการวิพากษ์วิจารณ์สังคมขณะที่สัมผัสพลังกระทบใจของบทประพันธ์ซึ่งสะท้อนประสบการณ์ร่วมของคนจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้ที่เขาเรียกว่า “เราทั้งหลายผู้อพยพมาจากชนบท” (แดง ไบเล่, 2538 : 81 - 82)

แดง ไบเล่ ยังได้กล่าวเสียดสีวรรณกรรมไทยว่า ได้แปรสภาพเป็น “คำโฆษณาสินค้าทางจอโทรทัศน์” ตามอำนาจ “กลไกการตลาดและการโฆษณาสมัยใหม่” วรรณกรรมเหล่านี้จึงไม่ได้แสดงความจริง และยังสร้างความรู้สึกฉาบฉวย ขณะที่ผู้อ่านก็ “ตกเป็นเหยื่อของการสร้างสื่อ” ม้าก้านกล้วยของไพโรรินทร์จึงโดดเด่น “เป็นวีรกรรมสำหรับเมืองไทยทุกวันนี้” ด้วยเหตุผลที่กวีผู้นี้ “ได้แถลงความจริงขึ้นมาท่ามกลางมายาชนและมารยาชนผู้ล้นแต่อัปจนถ้อยคำจรรย์จาง” คุณค่าอย่างสูงในงานชุดม้าก้านกล้วยก็คือ ความรุ่มรวยทางภาษาที่แสดงความจริงต่างจากค่านิยมภาษาวรรณกรรมในยุคใหม่ที่เน้นว่าจะต้องตรงไปตรงมา และหยาบกระด้างจึงจะเป็น “รุ่นใหม่” และ “สะท้อนสังคม” (แดง ไบเล่, 2538 : 82 - 83) นอกจากนี้ การที่กวีรักษาความเป็นตัวของตัวเอง รักษาจิตวิญญาณของคนชนบทที่ไม่ยอมให้เมืองมาครอบงำ ก็เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้บทกวีนิพนธ์ชุดนี้มีคุณค่าทางจิตใจ เป็นงานประพันธ์ที่เรียกว่า “วิญญาณของแผ่นดิน” (แดง ไบเล่, 2538 : 90)

กล่าวได้ว่า ม้าก้านกล้วยเป็นรวมกวีนิพนธ์ที่อ่านได้หลายแบบ ในมุมมองของนักสังคมศาสตร์ เกษียร เตชะพีระ (2540 : 138– 170) ซึ่งแจกว่าอ่านและตีความม้าก้านกล้วย “แบบเน้นแง่มุมทางสังคมวิทยา” ผสมกับการ “อ่านด้วยสำนึกเชิงปรัชญา” และ “เลือกอ่านม้าก้านกล้วยในแบบและประเด็นที่...สนใจ” โดยเฉพาะประเด็น ความสำคัญของ “บ้าน” ที่มีต่อ “คนพลัดบ้าน” หรือผู้อพยพชาวชนบท ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า บ้านสำหรับผู้อพยพมิใช่ไปเยี่ยมเยือนเพื่อเติมพลังให้อ่อน รักษาแผลทางจิตวิญญาณ และ “เรียกขวัญเมื่อขวัญหาย” แต่น่าตกใจว่าบ้าน “ในแง่วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ...หายไปแล้ว” เพราะผู้คนที่ถึงถิ่นไปเพื่อเสาะหา

ความร่ำรวยในเมืองกันหมด กวีจึงเกิดอาการ “กลับไม่ได้ ไปไม่ถึง เพียงครึ่งแดน” ไม่ว่าจะย้อนคืนสู่อุตติหรือมุ่งสู่บ้านในอนาคตในเมืองก็ยากจะทำได้ เกษียรอ่านสารจากงานชุดนี้แล้วตีความว่า ในสายตาของไพโรรินทร์ “เมืองนั้นแหละคือป่า” ดังเห็นจากบท “ม้ำก้านกล้วย 1” “นกทุ่ง” “เพลงกล่อมเด็ก” และ “อารมณ์กรุงเทพฯ” เป็นต้น เมืองจึงไม่ใช่บ้าน

คนพลัดบ้านเหล่านี้เป็น “ผู้อพยพทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรม” กวีเองก็เปรียบเสมือนตัวแทนของผู้อพยพคนหนึ่ง เกษียรพิจารณาทำให้สัมผัสของไพโรรินทร์แล้ววิเคราะห์ว่า การพลัดบ้านเป็นโอกาสให้ “เลือกจำ เลือกรับ เลือกใช้ชิ้นส่วนทางวัฒนธรรมต่างๆ ของตนอย่างเสรียิ่งขึ้น” จึงเป็นโอกาสของการ “ประดิษฐ์สร้างเอกลักษณ์” ขึ้นมาใหม่จากทั้งวัฒนธรรมเดิมและที่พบใหม่ ด้วยเหตุนี้ “ประสบการณ์ผู้อพยพพลัดถิ่นก็เหมือนกับการเบิกขอบฟ้าใหม่ ให้กับศักยภาพในการรังสรรค์ผลงาน” ตัวกวีเองนั้น สามารถหาบ้านใหม่ให้ตนเองได้แล้วคือ “โลกแห่งกายกอลอน ที่ปลูกสร้างขึ้นด้วยตัวอักษรภาษา ตามแบบแปลนฉันทลักษณ์...เทียมม้ำก้านกล้วย ซึ่งกวีใช้ควบขี่โลดแล่นเดินทางไปมา” บ้านของกวี “เป็นบ้านของความหวัง ความฝัน ความรัก” ในบทวิจารณ์นี้จึงเห็นได้ว่าความฝันในกวีนิพนธ์ มีความหมายพิเศษสำหรับผู้อพยพ (เกษียร เตชะพีระ, 2540 : 174 – 175)

ปฏิกริยาต่อบทประพันธ์ดังกล่าวข้างต้นเป็นข้อบ่งชี้ว่า กวีนิพนธ์ยังเป็นการสื่อสารที่อาศัยพลังทางวรรณศิลป์ เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางใจอย่างลุ่มลึก พร้อม ๆ กับเร้าให้คิดถึงปัญหาของผู้ที่ผิดแผกกันแต่มีบางส่วนร่วมกัน และยังย้ำเตือนคุณค่าที่จำเป็นต้องมีเพื่อผดุงความหมายของชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เกษียร เตชะพีระ (2540 : 139) จึงได้ประเมินคุณค่ารวมบทกวีนิพนธ์ชุดนี้ว่า “ม้ำก้านกล้วยเป็นเสมือนอาหารทางความคิด และเป็นโอกาสสำหรับการคิด เหมือนคู่สนทนาที่เราจะใช้มาทำความรู้จักตัวเองและโลก เข้าใจตัวเองและโลก”

เมื่อพิจารณางานประพันธ์ประเภทอื่นนอกจากกวีนิพนธ์ พบว่าประเด็นสำคัญที่ผู้สร้างมีส่วนร่วมกันคือ การรักษาและกอบกู้คุณค่าทางจิตวิญญาณซึ่งเป็นคุณค่าที่แท้จริง ให้คงอยู่ท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมที่เชี่ยวกราก โดยการเสนอแนะทางรอดทางหนึ่งคือ การชี้ให้ผู้อ่านประจักษ์ในคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิม อันมีรากฐานมาจากพุทธศาสนา รวมทั้งการชี้ให้ผู้อ่านประจักษ์ในคุณค่าของพุทธปรัชญา มีการศึกษาของท่านอง วงศ์พุทธ (2549 : 27 - 29) ซึ่งแสดงว่าเวลา (2536) นวนิยายของชาติ กอบจิตติ สื่อความหมายซึ่งเป็นปฏิกริยาต่อมายาคติของคนในสังคมในแง่มุมที่ต่างจากงานชิ้นเอกชิ้นแรกคือคำพิพากษา (2524) ด้วยการกลับมาที่พุทธปรัชญา ผู้แตงนำเสนอในงานนี้ว่า สิ่งที่จะสามารถสลายความหลงผิด อันเป็นเหตุของปัญหาของบุคคลและปัญหาสังคม ก็คือความเข้าใจความจริงของชีวิตในแง่ความเป็นอนิจจังและความเป็นอนัตตา

สารทางความคิดที่สำคัญของนวนิยายเรื่องนี้คือ “การกระตุ้นเตือนให้ตระหนักต่อการดำรงอยู่ของชีวิตในสถานะที่เป็นเพียงมายา ไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร...สุดท้ายของชีวิตก็คือความว่างเปล่าไม่มีอะไรที่เป็นของเรา และที่เป็นตัวตนของเราอย่างแท้จริง” ผู้แต่งใช้สัญลักษณ์ “บัวสีขาวดอกใหญ่” กับ “เงาในน้ำสีเงิน” เชื่อมโยงกับมโนทัศน์ของพุทธศาสนา วิเคราะห์ได้ว่า “บัวสีขาวดอกใหญ่” เป็นสัญลักษณ์ของสัจธรรมหรือความรู้แจ้ง ส่วน “เงาสีเงิน” ก็เป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งที่มีค่าในระดับสมมุติ ซึ่งคนในสังคมมุ่งแก่งแย่งแข่งขันกัน เสาะแสวงหา เพื่อจะครอบครองจนต้องเบียดเบียนทำร้ายกัน ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครสามารถครอบครองมันได้อย่างแท้จริง แต่ในขณะเดียวกัน ผู้แต่งก็ชี้ว่าสิ่งจำเป็นในชีวิตคนเราที่แท้จริง “ก็คือภาระที่ต้องเลี้ยงดูชีวิตให้อยู่รอด...เพื่อเดินทางไปสู่จุดจบ” ดังนั้นการมีชีวิตอยู่จึงเปรียบเสมือน “การกระทำกิจกรรมอันเป็นภาระในระหว่างติดคุกของสังขาร โดยมีนายใหญ่คือเวลาเป็นผู้ควบคุม ในแง่นี้ชีวิต...จึงเป็นแค่เรื่องไร้แก่นสาร ที่... ‘ไม่มีอะไร’ และการมีชีวิตอยู่ก็คือภาระที่จะต้องเลี้ยงดูสังขารเพื่อเดินทางไปสู่ความว่างเปล่าที่ ‘ไม่มีอะไรจริงๆ’ ” นั่นเอง แม้ว่าผู้แต่งจะไม่มีคำตอบสำเร็จรูปตายตัวว่าระหว่างที่มนุษย์มีชีวิตอยู่ควรแสวงหาอะไร เขาก็เห็นว่าการกำหนดเป้าหมายของชีวิตจะเกิดขึ้นได้เมื่อมนุษย์เข้าใจความจริงของชีวิตโดยเฉพาะไตรลักษณ์ จนคลายจากอุปาทานและความลุ่มหลง (ท่านอง วงศ์พุทธ, 2549 : 29 - 31)

ชาติ กอบจิตติเห็นว่า การพิจารณาความจริงของชีวิตเป็นที่มาของความสำนึกในคุณค่าทางจิตใจอันเป็นคุณค่าที่แท้จริง พฤติกรรมอันเป็นปัญหาสังคมจึงจะลดลงได้ เขายังเชื่อมั่นว่าการพิจารณาความจริง “...จะเป็นแสงสว่างแก่มนุษย์ในทุก ๆ ปัญหา” แม้ว่าโลกจะเต็มไปด้วยปัญหาที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ผู้แต่งก็ “ศรัทธาต่อความดีงามในจิตใจมนุษย์” ดังที่เขาได้แสดงไว้ในเวลาว่า ความทุกข์ตามสถานะธรรมชาติที่มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ก็อาจบรรเทาลงได้ด้วยความเมตตาของผู้ที่มีน้ำใจ ความดีงามในจิตใจของตัวละคร ก็น่าจะเป็นความหมายอีกความหมายหนึ่งของ “บัวสีขาวดอกใหญ่” ที่แสดงคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์ และสามารถเป็น “แสงสว่างแก่โลกและสังคม” คือสามารถเปลี่ยนแปลงโลกและสังคมไปในทางที่ดีขึ้นได้ (ท่านอง วงศ์พุทธ, 2549 : 31 - 33)

การใช้พุทธปรัชญามากระตุ้นเตือนให้มนุษย์ “ตระหนักถึงความทุกข์อันเกิดแต่ความเสื่อมของสังขาร และความเดียวตายในช่วงเวลาสุดท้ายของชีวิต รวมทั้งภัยของความลุ่มหลงในวัตถุที่อาจทำให้เราสูญเสียความเป็นมนุษย์” แสดงว่าผู้แต่งเห็นโลกทั้งด้านสวยงามและอัปมงคล เนื่องจาก “ประสบการณ์และการผ่านวัยทำให้เขาค้นพบว่าทางออกของปัญหา...อยู่ในวิถีคิดในรากวัฒนธรรมไทย” ผู้อ่านจึงได้รับสารว่า การสูญเสียความเป็นมนุษย์อันเกิดจากความลุ่มหลงในมายาคติ มิได้เป็นการสูญเสียเกินกว่าจะกอบกู้กลับคืนมาได้ หากมนุษย์ยังมีความดีงาม

ในจิตใจ มนุษย์ก็อาจใช้ปัญญาทำลายความลุ่มหลงในมายาคตินี้ เพื่อกอบกู้สถานะของความเป็นมนุษย์กลับคืนมาได้ (ท่านอง วงศ์พุทธ, 2549 : 33 - 34)

น่าสนใจที่ภาวะวิกฤตทางสังคมได้กระตุ้นให้เกิดการสร้างงานประพันธ์เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการแสวงหาคำตอบของผู้แต่งที่จะสื่อสารเพื่อให้ผู้รับร่วมพิจารณา ดังที่ปรากฏใน *สิ่งมีชีวิตที่เรียกว่าคน* (2542) รวมเรื่องสั้นของวินทร์ เลียววาริณ ซึ่งสุภาวดี พลชนะ (2548 : 68, 168) วิเคราะห์ไว้ว่า เป็นผลจากความพยายามของผู้แต่งที่จะทำความเข้าใจชีวิตมนุษย์ทุกแง่มุม ทั้งต้นกำเนิดและความเป็นมา ธรรมชาติภายในของมนุษย์ และปฏิภพต่อสิ่งเร้าจากภายนอก ที่มาของความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมทั้งในแง่สร้างสรรค์และทำลาย ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่ง องค์ความรู้เหล่านี้จะนำมาสู่การรู้เท่าทันการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม โลก และจักรวาล ความรู้เท่าทันของตัวละครเชื่อมโยงกับปฏิภพต่อปัญหาซึ่งสร้างความทุกข์ต่อบุคคลและสังคม ปัญหาที่ตัวละครประสบสามารถทำความเข้าใจและแก้ไขได้ด้วยความรู้เท่าทัน กรอบความคิดสำคัญของผู้แต่งคือ การมองสรรพสิ่งอย่างเป็นองค์รวมระดับจักรวาล ที่ช่วยให้เข้าใจกฎอนิจจังไปจนถึงอนัตตา รวมทั้งการแก้ปัญหาด้วยปฏิภพจิตสำนึก ด้วยการตัดวงจรของความทุกข์ด้วยปัญญา

ผลการศึกษานี้บ่งบอกว่า วินทร์พยายามต่อต้านข้อจำกัดทางวัฒนธรรม และหันเข้าหาคำตอบทางปรัชญา โดยเฉพาะการแก้ปัญหาด้วยปรัชญาพุทธศาสนา ซึ่งให้ความสำคัญกับปัญญาที่จะหยั่งรู้ความจริง แม้ว่ามูลเหตุของปัญหาจะมีที่มาจากตัวมนุษย์ ซึ่งขาดความรู้ที่ชัดแจ้งในการแยกแยะคุณค่า แต่ผู้แต่งก็เชื่อว่า มนุษย์มีอัจฉริยภาพในการแยกแยะสิ่งสมมุติกับสิ่งจริงแท้ออกจากกัน ถ้ามนุษย์รู้เท่าทันด้านมืด และเข้าใจศักยภาพด้านปัญญาของตนเอง อันเป็นหนทางที่จะตัดวงจรแห่งความทุกข์ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าทางออกของปัญหาห่อหุ้มอยู่ที่ความสามารถของแต่ละบุคคลที่จะค้นพบคุณค่าที่แท้จริงด้วยการใช้ปัญญาของตนเอง (สุภาวดี พลชนะ, 2548 : (3), 166, 168 – 169)

เมื่อพิจารณางานประพันธ์เด่น ๆ ทั้งกวีนิพนธ์ นวนิยาย และเรื่องสั้นพบว่า มีจุดร่วมที่น่าสนใจคือ การเน้นคุณค่าของชีวิตที่คุณสมบัติภายในว่า เป็นสิ่งชี้วัดศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ผู้แต่งสามารถโน้มน้าวด้วยวรรณศิลป์ตามการประกอบสร้างงานประเภทต่าง ๆ ว่า ความรัก ความมีน้ำใจและเมตตา รวมทั้งการรู้เท่าทันความจริงด้วยปัญญา จะช่วยขจัดความโง่เขลา อันเป็นสาเหตุให้มนุษย์มีความโลภ ความเห็นแก่ตัว และเอารอดเอาเปรียบผู้อื่น ตามธรรมชาติฝ่ายต่ำภายในจิตใจของมนุษย์ การแก้ไขความอ่อนแอทางคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นสาเหตุของความทุกข์จึงเป็นสิ่งจำเป็น ผลงานเหล่านี้บ่งชี้ว่า มีความใส่ใจศึกษาความคิดทางพุทธศาสนาที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมาช้านาน โดยมีความเห็นพ้องกันว่า ความสับสนทางคุณค่า จนมองข้ามคุณค่าทางจิตใจและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เป็นต้นเหตุของปัญหาสังคมในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม นักประพันธ์ก็ยังเชื่อมั่นในศักยภาพทางปัญญา และศรัทธาในความดีงามในจิตใจ

ของมนุษย์ว่า ยังมีอยู่จริงและจะกอบกู้คุณค่าของความเป็นมนุษย์กลับคืนมาได้ ความคิดในลักษณะนี้สืบต่อมาจนถึงบ้านเก่า (2544) ดังจะวิเคราะห์รายละเอียดในบทต่อไป

ประวัติผู้แต่งโดยสังเขป

โชคชัย บัณฑิต มีชื่อและนามสกุลจริงว่า โชคชัย บัณฑิตศิละศักดิ์ ถือกำเนิดเมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2509 ที่อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นบุตรคนโตของนายประมวลและนางบุญเยี่ยม บัณฑิตศิละศักดิ์ มีน้องชาย 1 คน ครอบครัวมีอาชีพค้าขายเปิดร้านขายของชำอยู่ในตลาดอำเภอลาดยาว เขาเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 ที่โรงเรียนปทุมลลิตนพิทยาคาร เรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 ที่โรงเรียนบูรพาศึกษา อำเภอลาดยาว หลังจากนั้นเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 ที่โรงเรียนลาซาล โชติรวี อำเภอเมือง และมัธยมศึกษาที่โรงเรียนนครสวรรค์ อำเภอเมือง แล้วเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา ได้รับปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต จากคณะสังคมศาสตร์ (ปัจจุบันคือคณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปีการศึกษา 2529 และศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยศึกษา) จากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปีการศึกษา 2542 (โชคชัย บัณฑิต, 2550ข)

ขณะที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โชคชัยได้เพิ่มประสบการณ์การอ่านและเขียนหนังสือ โดยร่วมอยู่ในกลุ่มวรรณกรรมกาแล¹ ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2528 โดยมีแสงดาว ศรีธามัน มาลา คำจันทร์ วีระศักดิ์ ยอดระบำ และแร่คำ ประโดยคำ เป็นที่ปรึกษา มีเพื่อนนักเขียนหลายคน เช่นสมศักดิ์ ทวีทรัพย์ ประกายพฤษ จิตกาธาน ไพฑูรย์ พรหม-วิจิตร วิลักษณ์ เด็กยง (ศรีป่าซาง) ฯลฯ (นพดล ปรารงค์ทอง, 2544 : 60) งานเขียนของกลุ่มวรรณกรรมกาแลเป็นบทกวีนิพนธ์ซึ่งมักแต่งเป็นกลอนวรรคละเจ็ดคำ ตามท่วงทำนองของแร่คำ ประโดยคำ กล่าวถึงธรรมชาติและปรัชญาจากธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม บทประพันธ์ชิ้นแรก of โชคชัยที่ได้ลงตีพิมพ์ในนิตยสาร คือบทกวี “สายสัมพันธ์” แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนเปล่า งานเขียนชิ้นนี้ได้ลงตีพิมพ์ใน มติชนสุดสัปดาห์ เดือนมีนาคม ปี 2528 เรื่องสั้นเรื่องแรกก็ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ใน สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ คือเรื่อง “ยุคสมัย” เดือนสิงหาคมปีเดียวกัน (โชคชัย บัณฑิต, 2550ค)

น่าสังเกตว่า การเข้าร่วมกิจกรรมนอกหลักสูตร คือการเป็นสมาชิกกลุ่มวรรณกรรมกาแล มีส่วนเสริมทักษะในการสร้างสรรค์งานประพันธ์ ตามพื้นฐานความถนัดของกวีที่เริ่มด้วยการเขียนบทกวีนิพนธ์สั้น ๆ ทั้งกลอนเจ็ด กาพย์ยานี และกลอนเปล่าของกวีกลุ่มนี้ มี

¹ กาแล (ถิ่น - พายัพ) เป็นคำนาม หมายถึง “ชื่อไม้เครือเถาที่ต่อจากปิ่นลมทั้ง ๒ ด้านไปไขว้กัน อยู่ตอนบนสุดของหลังคาที่ยื่นจากหน้าจั่ว อาจสลักลวดลายตามแต่จะเห็นงาม, เรียกกะแล หรือ แกแล ก็มี” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2542, 2546 : 118)

ลักษณะยึดหยุ่นคือ มีจำนวนคำไม่ตายตัว การกำหนดจังหวะการอ่านในแต่ละวรรคก็มีได้ขึ้นอยู่กับ การแบ่งช่วงคำที่ตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับความหมายของคำ (โชคชัย บัณฑิต' 2550ค)

โชคชัย บัณฑิต' เข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโทในปี 2538 โดยใช้เวลาศึกษาต่อ ในวันเสาร์และวันอาทิตย์ ส่วนวันจันทร์ถึงวันศุกร์ทำงานเป็นอาจารย์ฝ่ายปกครองที่ศูนย์ฝึก พานิชย์นาวิ เขาทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์สังคมไทยจากเรื่องสั้นในนิตยสารช่อการะเกด ช่วงพ.ศ. 2535 – 2539” โดยให้เหตุผลในการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ว่า มีความสนใจทั้งเรื่อง สังคมและงานวรรณกรรม และ “วรรณกรรม [ก] เป็นผลงานการสร้างสรรค์ของมนุษย์ วรรณกรรม และมนุษย์ต่างเป็นผลผลิตของสังคม เราจึงสามารถศึกษาสังคมได้จากวรรณกรรม” สาเหตุที่เขา เลือกศึกษาเรื่องสั้นในนิตยสารช่อการะเกดก็เพราะสนใจเรื่องสั้น และเรื่องสั้นก็มีขนาดยาวไม่มากนัก ทั้งยังมีเนื้อหาที่หลากหลาย และนิตยสารช่อการะเกดก็เป็น “นิตยสารระดับคุณภาพ ที่มุ่งเสนอเรื่องสั้นมีคุณภาพต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานานปี” ทั้งยัง “ได้รับการยอมรับจากสาธารณชน เป็นอย่างสูง โดยเฉพาะการยอมรับจากกลุ่มบุคคลในแวดวงวรรณกรรม” (โชคชัย บัณฑิตศิลปะ- ศักดิ์, 2542 : 1 – 4) นอกจากนี้ความสนใจความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคมในช่วงนี้ก็ เป็นปัจจัยให้อ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในช่วงเวลาก่อนหน้านั้น และช่วงเวลาในขอบเขต การทำวิทยานิพนธ์ (โชคชัย บัณฑิต', 2550ง)

ด้วยพื้นฐานการศึกษาทางสังคมศาสตร์และสาขาวิชาไทยศึกษาในระดับ มหาบัณฑิต โชคชัยก็ใช้วรรณกรรมเป็นข้อมูลของการศึกษาสังคม ในทัศนะของเขา การศึกษา ครั้งนี้

...เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจสังคมไทยในช่วงพ.ศ. 2535 – 2539 และช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ทั้งในด้านปรากฏการณ์ที่เป็น เหตุการณ์ข้อเท็จจริงของสังคม และอารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคมต่อ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ผ่านมุมมองของนักเขียนผู้มีสถานภาพประชากรของ สังคม ซ่อนอยู่ในบทบาทนักเขียนของตนอีกชั้นหนึ่ง (โชคชัย บัณฑิต- ศิลปะศักดิ์, 2542 : 187)

ในด้านการเขียนบทกวีนิพนธ์ ข้อมูลที่พบในการทำวิทยานิพนธ์ก็มีส่วนกระตุ้นให้ โชคชัยใส่ใจกับปัญหาสังคมมากขึ้น เขายอมรับว่า บ้านเก่า เป็นผลผลิตส่วนหนึ่งของการศึกษาต่อ ระดับปริญญาโท เขาได้ข้อมูลในการเขียนบทกวีมากขึ้น (โชคชัย บัณฑิต' 2550ง) สอดคล้องกับ คำกล่าวถึงที่มาของรวมบทกวีนิพนธ์เล่มนี้ของเขาว่า

เริ่มจากสภาพเศรษฐกิจตกต่ำ แต่ผมก็ยังไม่คิดจะเขียน ตอนนั้นผมเรียนปริญญาโทแล้วทำวิทยานิพนธ์ ได้อ่านข้อมูลเศรษฐกิจต่างๆ พอได้ตรงนั้นมารวมกับสิ่งที่เราเจอในปีพ.ศ. 2540 มันเหมือนอยากสรุปภาพรวมเศรษฐกิจในช่วง 5 ปี 10 ปีที่ผ่านมา ที่เราเห็นมันก่อนฟองสบู่จะแตก อยากจะเขียนให้มันละเอียด ตามข้อมูลตามข่าวที่อ่าน ความรู้สึกที่ได้ ข้อมูลที่มีอยู่พยายามเขียนออกมา กลายเป็นว่าไปเน้นที่ข้อมูลมากกว่า (โชคชัย บัณฑิต', 2547 : 34)

ถ้าจะถือว่าความเห็นดังกล่าวข้างต้น เป็นการวิจารณ์ตนเองของกวีก็กล่าวได้ว่า โชคชัยมีความตระหนักดีว่า การสร้างงานวรรณกรรมต้องให้ความสำคัญทั้งด้านเนื้อหาที่มีคุณค่าทางปัญญาและความงามทางวรรณศิลป์ ดังที่เขาบอกว่า “การทำให้ความคิดไปได้ดีกับภาษาได้ อย่างกลมกลืน...เป็นศิลปะอย่างหนึ่งของผู้ประพันธ์ที่ต้องฝึกฝนและค้นหาให้ได้” (โชคชัย บัณฑิต', 2547 : 39) อย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะวินิจฉัยว่าผู้ประพันธ์ค้นหาศิลปะ หรือหนทางแห่งศิลปะ ได้พบหรือไม่ก็คือผู้อ่าน

โชคชัยเองก็เป็นผู้อ่าน เขาจึงได้ความคิดในการสร้างงานมาจากการอ่านด้วย ดังที่เขาเคยกล่าวไว้ว่า

...คนที่ปรารถนาเดินทางบนถนนกวี ‘ควรจะต้องอ่านบทกวี โดยเฉพาะบทกวีที่เขาอมรับกัน ไม่ว่าจะเป็นของใหม่หรือของเก่า...ตัวผมเอง ส่วนหนึ่งที่กลับไปเรียนปริญญาโทก็เพราะหาเรื่องไปอ่านหนังสือ ถ้าไม่มีอะไรมาบังคับก็ยังไม่อยากอ่าน คิดอยู่แต่เพียงว่าอ่านของใหม่ๆ ไปก่อนก็แล้วกัน ของเก่าคิดว่าดี แต่ยังไม่ได้อ่าน เมื่อไปเรียนหวังจะได้อ่านมันก็ได้ อ่านจริงๆ มันได้แง่คิด ได้วิธีมองอะไรต่างๆ มาผสมผสานกับสาขาอื่นที่เราได้อ่านมาก่อนหน้านั้น เอามารวมกันเป็นวิธีคิดแบบกวีของผม’ (โชคชัย บัณฑิต', 2547 : 32)

วิธีคิดของกวีในที่นี้ก็คือ การตีความโลกและชีวิตหรือโลกทัศน์ของกวีนั่นเอง ความเห็นดังกล่าวข้างต้น วิเคราะห์ได้ว่า โชคชัยเขียนงานและวิพากษ์วิจารณ์ชีวิตและสังคมบนพื้นฐานของความรู้หลายสาขา โดยเฉพาะความรู้ด้านสังคมศาสตร์ ผสมผสานกับแง่คิดที่ได้จากการอ่านวรรณคดีทั้งเก่าและใหม่ จึงกล่าวได้ว่า วิชาทางด้านสังคมศาสตร์ที่เขาเรียนมาในสมัยปริญญาตรี หล่อหลอมกับประสบการณ์ชีวิตและการอ่าน ย่อมมีส่วนช่วยให้เขามองสังคมและชีวิตอย่างเป็นระบบและลุ่มลึกมากขึ้น ไม่เหมือนกับการสร้างงานในช่วงแรกๆ ที่มีลักษณะ “...เป็นสิ่งที่

ป็นไฉน เห็นอะไรนิด อะไรหน่อยก็เขียนได้ ซึ่งบางทีมันก็ไม่ดี มันยังคิดไม่จบ มันยังไม่ตกผลึก มันอาจจะได้ตีพิมพ์ตามหน้านิตยสาร แต่สุดท้ายมันก็ไม่ใช่ การเขียนต้องมีประเด็นที่จะบอก คิดมันให้ตลอด...” (โชคชัย บัณฑิต’, 2547 : 33) อาจขยายความได้ว่า การสร้างสรรค์งานวรรณกรรม ผู้สร้างต้องมี “ประเด็นที่จะบอก” แก่ผู้รับ “ประเด็นที่จะบอก” ในที่นี้ก็คือ ความหมายหรือสารในบทประพันธ์ที่กวีสื่อสารออกมาทางเนื้อหาทั้งด้านอารมณ์และความคิด ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ปฏิบัติการของกวีที่มีต่อภาวะปัญหาของมนุษย์ เชื่อมโยงกับสถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางสังคม รวมทั้งแสดงให้เห็นโลกทัศน์ของกวีในด้านคุณค่าที่บุคคลควรนำมาทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ของชีวิตกับสังคม

ดูเหมือนว่า ความสนใจด้านวรรณกรรมกับสังคมมีส่วนหล่อหลอมให้เขาเป็นนักอ่าน ฝึกให้เป็นคนช่างสังเกต กระตุ้นการตั้งคำถาม และพยายามแสวงหาคำตอบในรูปแบบของตนเอง ในส่วนงานเขียนที่เขาชื่นชอบมีทั้งวรรณกรรมโบราณ วรรณกรรมสมัยใหม่ และงานเขียนทางด้านสังคมศาสตร์ วรรณกรรมที่เขาประทับใจบางเรื่องเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างงานของเขาไม่น้อย ดังเช่นบทกวี “นครเมฆา” ที่มีจุดเด่นในการนำภาพนรกและสวรรค์ตามคติความเชื่อในวรรณคดีเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง มาเชื่อมโยงทาบเทียบกับภาพเมืองหลวงหรือกรุงเทพฯ พร้อมกับกระตุ้นเตือนคนในสังคมให้ลุ่มคิดและหันมาพิจารณาพฤติกรรมของตนเอง ว่าท่ามกลางกระแสบริโภคนิยม เราควรแสวงหาคคุณค่าและความหมายของชีวิตไปในทิศทางใด และควรดำรงชีวิตอยู่ในกระแสบริโภคนิยมอย่างไร เขากล่าวถึงวรรณกรรมโบราณเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นเรื่องที่เขาชื่นชอบและให้แง่คิดแก่เขาว่า “...น่าจะเป็นสารานุกรมความเชื่อของคนไทยเล่มหนึ่งที่สำคัญ อ่านแล้วเราจะเห็นว่ามันมีงานจิตรกรรมและวรรณคดีไทยที่เอาตรงนี้ไปอ้างอิง ถ้าเราได้ตรงนี้ พอเราไปอ่านงานอื่นแล้วเราจะเข้าใจเลยว่าทำไมต้องมีโน่นมีนี่ตามคติความเชื่อดั้งเดิม” (โชคชัย บัณฑิต’, 2550ก)

ส่วนวรรณกรรมสมัยใหม่เขาชื่นชอบ “ถนนสีแดง” และ “หุบเขาแสงตะวัน” ของพิบูลศักดิ์ ละครพล ด้านวรรณกรรมแปลเขาชอบงานเขียนของดอลตัน ทรัมโบ ผู้เขียนเรื่อง จอห์นนี่ไปรบ เขาชอบเรื่องนี้ตรงที่ “คนเขียนช่างสังเกต ที่ไปสังเกตว่าถ้าคนที่ไม่สามารถสื่อสารอะไรได้อีกแล้ว ตาบอดหูหนวกอะไรทุกอย่าง ต้องใช้ประสาทสัมผัสแล้วเขาต้องไปเคาะรหัสมอร์ส (morse) เป็นรหัสที่ติดต่อกับทหารที่ไปรบ แล้วเขาสื่อสารกันได้ เป็นความแปลก” นอกจากนี้เขายังชอบงานของฟริตจ็อฟ คาปรา ผู้เขียนเรื่อง เต่าแห่งฟิลิปปินส์ ซึ่ง “อธิบายระหว่างปรัชญาตะวันออกกับตะวันตกให้เราเข้าใจอะไรๆ ได้เยอะขึ้น” ส่วนงานเขียนด้านสังคมศาสตร์เขาชื่นชอบ “งานรวมบทความของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ [เพราะ] ...อ่านแล้วได้อะไรเยอะ ได้วิธีการมองสังคมอะไรแปลกๆ แบบที่อาจารย์นิธิเขามอง” (โชคชัย บัณฑิต’, 2550ก) ปัจจุบันเขายังชอบงานเขียนของชัชวรินทร์ ไชยวัฒน์ เนื่องจากผู้เขียนมีความรอบรู้ในหลายสาขาทั้งด้านการเมือง

เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา วัฒนธรรมและประเพณี และสามารถอธิบายเรื่องเหล่านี้ซึ่งเป็นเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และเห็นในสิ่งเล็กๆ ที่คนอื่นมองข้าม (โชคชัย บัณฑิต', 2550จ)

เมื่อพิจารณาข้อมูลข้างต้น พบว่า ความเป็นนักอ่านของกวี ช่วยให้กวีสามารถนำแนวคิดจากเรื่องที่ได้อ่านมาประยุกต์ใช้กับการสร้างสรรค์บทประพันธ์ได้ หรือกล่าวได้ว่า ความเป็นนักอ่านของเขายังช่วยให้เขา “หาเรื่องราวมาเขียนบทกวี” ได้มากขึ้น แต่การเป็นนักอ่านก็ไม่ได้เป็นเพียงสิ่งเดียวในการเขียนบทกวี โชคชัยยังให้ความสำคัญกับประสบการณ์จริงในการดำเนินชีวิต การสังเกตและการเรียนรู้ชีวิตย่อมเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ ไม่ต้อยไปกว่าการอ่าน ในด้านประสบการณ์ตรงของกวี เขาเป็นผู้หนึ่งที่มีประสบการณ์ชีวิตที่เฝ้าต่องานเขียนคือ มีประสบการณ์ผ่านช่วงที่บ้านเมืองมีความผันผวนทางการเมืองและเศรษฐกิจสูง ดังเช่นรวมบทกวีนิพนธ์ *งานกวีในร่มไม้* (ตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ.2538) กล่าวถึงเหตุการณ์ท่ามกลาง “ความเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองที่หลากไหล รุนแรง และรวดเร็วจากมุมมองของคนริมขอบเมืองที่เฝ้าดูปรากฏการณ์ของเมืองด้วยสายตาดกตื้น โดยเฉพาะเหตุการณ์นองเลือดที่ราชดำเนิน” (ห้องสมุดเฉลิมพระเกียรติกาญจนาภิเษก โรงเรียนตำรวจราชูร์สูงเคราะห์, 2550)

ส่วนรวมบทกวีนิพนธ์อีก 2 เล่ม ซึ่งตีพิมพ์ก่อนหน้านั้นคือ *กังสดาลดอกไม้* (ตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ. 2534) ผลงานชิ้นนี้เปรียบเสมือนการแนะนำตัวในโลกวรรณกรรมอย่างเป็นทางการว่า “ข้าพเจ้าคือผู้ใฝ่ใจในกลการประพันธ์ เป็นผู้ฝึกหัดในวิถีแห่งการร้อยคำนั้น” และหวังว่า “กาลเวลาคงจะให้ความชำนาญแก่ข้าพเจ้าบ้าง...[และผลงานชุดนี้] คงจะหลงเหลือคุณค่า (ถ้ามี) แม้เพียงสักเล็กน้อยให้แก่ท่านผู้อ่าน...” (โชคชัย บัณฑิต', 2534 : คำนำ) คำกล่าวนี้แสดงถึงความอ่อนน้อมถ่อมตัว และได้ตั้งปณิธานอันแน่วแน่ว่าจะฝึกฝนตัวเองในเส้นทางวรรณศิลป์ต่อไป รวมบทกวีนิพนธ์ *ลมอ่อนตะวันอุ่น* ผลงานรวมเล่มครั้งที่ 2 เขียนระหว่างปี 2528 – 2531 ประกอบด้วยบทกวีนิพนธ์ซึ่งส่วนมากแต่งขึ้นในช่วงที่เขาเป็นนักศึกษาสังกัดกลุ่มวรรณกรรมกาแล บทกวีบางบทได้รับการตีพิมพ์ซ้ำในบ้านเก่า คือ “*ลมปีก แรงพัด ปายฟ้า*” (2531) “*นกปล่อย*” (2530) และ “*เวทนา*” (2534) (โชคชัย บัณฑิต', 2550จ) กวีสร้างสรรค์บทประพันธ์เหล่านี้ด้วยความรัก และตั้งใจจะทำงานที่เขารักต่อไปด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังที่เขากล่าวไว้ใน “ก่อนปิดเล่ม” ว่า “...ผลงานที่ท่านถืออยู่ในมือเล่มนี้เป็นงานเขียนชิ้นเล็กๆ ในทะเลน้ำหมึกอันไพศาล เป็นต้นอ่อนในอุทยานอันกว้างใหญ่ ข้าพเจ้าเพียงต้องการเนื้อที่เล็กๆ ให้แรงงานแห่งความรักได้ผลิบาน” (โชคชัย บัณฑิต', 2537 : 86) รวมบทกวีนิพนธ์ทั้ง 2 เล่มนี้มีเนื้อหาเน้นเกี่ยวกับธรรมชาติและปรัชญาชีวิตที่เรียนรู้จากธรรมชาติ

หลังปีพ.ศ. 2538 โชคชัยไม่มีผลงานรวมเล่มออกมาเลย แต่เขาก็ยังเขียนบทกวีลงในนิตยสารต่าง ๆอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2544 บ้านเก่า ได้รับการตีพิมพ์รวมเล่มและได้รับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียนประจำปีนั้น บ้านเก่า เน้นปัญหาของสังคมเมือง โดยเฉพาะสังคมยุคโลกาภิวัตน์ แต่เนื้อหาภายในเล่มกวียังเสนอภาพตรงข้ามกับสังคม

เมือง เพื่อเตือนความหวงแหนในคุณค่า คือภาพธรรมชาติบริสุทธิ์เช่น “ขุนภู” “ม่อนมรกานท์” “เหมือนทรายหายแถมประตัมสี” หรือภาพโบราณสถานที่ยังคงความงดงามใน “ตระหง่าน” ในปีถัดมาโชคชัยมีผลงานรวมเล่มเรื่องสั้นเล่มแรก เนื้อหานำเสนอภาพชีวิตแวดล้อมรอบตัวที่เรียบง่ายจากมุมมองเฉพาะตัว แต่แฝงไปด้วยสาระและความคิดคือ เขียนกระตาดาวดลละคร (ตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ.2545) รวมเรื่องสั้น 22 เรื่องที่ “ผู้เขียนหยิบยกเรื่องราวที่ผ่านเข้ามาในชีวิตจากจุดเล็กน้อยที่หลายคนมองผ่าน...แล้วนำมาถักทอผูกเรียงร้อยเป็นเรื่องราว...จนกลายเป็นเรื่องสั้นที่น่าอ่าน...” (ห้องสมุดเฉลิมพระเกียรติกาญจนาภิเษก โรงเรียนตำรวจราชบุรี สงเคราะห์, 2550) โชคชัยเปรียบรวมเรื่องสั้นเล่มนี้ว่า เปรียบเสมือนช่อดอกไม้ “ที่ศิลปะประเภทหลากหลายไม่เหมือนกันทั้งสีและรูปทรง กลีบดอกก็เป็นอีกกรณียหนึ่งในความหลากหลายนั้น” และเชื่อมั่นในพลังวรรณศิลป์ว่าเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะ “เปลี่ยนความซ้ำซากจำเจให้ชีวิตมีสีสันแปลกต่างไปบ้างตามโอกาสและเงื่อนไขของการใช้ชีวิต...” ท่ามกลางการแสวงหาความบันเทิงหลากหลายประเภทของคนในสังคมเมือง (โชคชัย บัณฑิต, 2545 : (6) – (7))

กล่าวได้ว่า ในทัศนะของเขา ประสบการณ์ในการอ่าน การเรียนรู้โลกและชีวิต คุณลักษณะความช่างสังเกต และความละเอียดอ่อนทางจิตใจอันหล่อหลอมมาจากประสบการณ์ชีวิต ล้วนเป็นสิ่งสำคัญที่จะพัฒนาวิธีคิดในการมองปัญหาของมนุษย์หรือปัญหาของสังคม ดังที่เขา กล่าวว่า ผู้สร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ “ต้องพึงประสบการณ์ และต้องอ่านให้มาก” เพราะทั้ง “ประสบการณ์ชีวิตและประสบการณ์การอ่าน” ย่อมเป็นพื้นฐานสำคัญในการคิดไตร่ตรองหาประเด็นมาสื่อสารกับผู้อ่าน (โชคชัย บัณฑิต, 2547 : 33 - 34)

ในบทบาทของผู้สร้างงานวรรณศิลป์ โชคชัย บัณฑิต (2548 : 276 – 277) แสดงความรับผิดชอบอันแน่วแน่ในบทบาทของผู้สร้าง ที่จะสร้างสรรค์บทประพันธ์ที่มีคุณค่าสามารถปลุกมโนธรรมของคนในสังคมโดย “โน้มนำล้าหนักไฝดี” ด้วยภาษาอันเร้าจินตนาการ เขาจัดตนเองเป็นผู้บันทึกประวัติความรู้สึกนึกคิดและสื่อสาร เพื่อสานความเข้าใจระหว่างมนุษยชาติ เท่าที่นักเขียนคนหนึ่งจะทำได้ ดังคำกล่าวสุนทรพจน์ของเขา ในวันรับพระราชทานรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียนหรือรางวัลซีไรต์ที่ว่า

ในปริณทลของความเงียบ

ภาษาได้สำแดงพลาณภาพของจินตนาการ

สื่อสารระหว่างผู้อ่านกับผู้เขียน

ในระหว่างจังหวะของเสียงและถ้อยคำ

จินตนาการได้สำแดงพลังแฝงระหว่างวรรค

สอดร้อยอยู่ในกรอบ และกฎเกณฑ์ของการกรอคำ

เราต่างสื่อสารกันอยู่ในความเงียบของวรรณกรรม

ที่ก่อตั้งอยู่ในโลกของจินตนาการ
 เราต่างสร้างสานความเข้าใจระหว่างมนุษยชาติ
 ด้วยภาษาของความรู้สึกและด้วยผลึกของประสบการณ์
 นี่คือ แรงงานแห่งความรัก

ขณะนักเขียนทำงาน สายธารแห่งอักษรก็ได้ซอกซอนบันทึกบางเสี้ยว
 อารยธรรมของมนุษยชาติ ลงบนที่ลุ่มของแผ่นดินกระดาษ นักเขียนจึงมี
 ส่วนร่วมในการเขียนประวัติศาสตร์ของความรู้สึกนึกคิดในยุคสมัยของตน
 ...ข้าพเจ้ายังเต็มเปี่ยมไปด้วยความหวัง ที่จะทำหน้าที่จดจารความจริง
 ของยุคสมัย สืบทอดสายธารอารยธรรม เพื่อเข้าใจสันติสุขของมนุษยชาติ
 ข้ามพันพรมแดนบนแผ่นดินกระดาษ ด้วยอำนาจของจินตนาการเท่าที่นักเขียน
 คนหนึ่งจักพึงมี

เพราะโลกยังมีถ้อยคำ	มีงานวรรณกรรม
โน้มนำสำนึกใฝ่ดี	
เปิดโลกเปิดหล้าปวงมาลี	สะพรั่งชีวี
นี่คือแรงงานแห่งรัก	

โชคชัย บัณฑิต มีผลงานรวมเล่มแล้วจำนวน 5 เล่ม แบ่งเป็นรวมบทกวีนิพนธ์
 4 เล่ม คือ กังสดาลดอกไม้ (2534) ลมอ่อนตะวันอุ่น (2537) งานกในร่มไม้ (2538)
 บ้านเก่า (2544) ซึ่งเป็นงานประพันธ์ที่ได้รับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน
 หรือรางวัลซีไรต์ประจำปี 2544 และรวมเรื่องสั้น 1 เล่มคือ เขียนกระดาษวาดละคร (2545)
 นอกจากรางวัลซีไรต์ เขายังเคยได้รับรางวัลชมเชยประเภทบทกวี จากสมาคมภาษาและหนังสือ
 แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ คือ บทกวี “เวทนา” ในปีพ.ศ. 2535 “ปีกไม้ –
 ลายแทง” ในปีพ.ศ. 2541 และ “คลอนตำขวาน” ในปีพ.ศ. 2549 (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี,
 2007) ผลงานบทกวีบางชิ้นได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น บทกวี “เจ้าดอกนุ่นแดงฝัก
 ลมยักย้าย” ได้รับการแปลเผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศส ในวารสารกวีนิพนธ์ INEDIT Nouveau
 ฉบับเดือนตุลาคม ในปีพ.ศ. 2544 (ห้องสมุดเฉลิมพระเกียรติกาญจนาภิเษกโรงเรียนตำรวจ-
 ราชภัฏสงคราะห์, 2550) บทกวีบางบทได้รับการบรรจุเป็นบทเรียนในแบบเรียนวิชาภาษาไทยของ
 สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นปีที่ 2 และชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายปีที่ 4 คือ
 บทกวี “ในสระน้ำใส” และ “นครเมฆา” (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2007) ผลงานกวีนิพนธ์รวม

เล่มขึ้นต่อไปของเขา ซึ่งอยู่ในชั้นรวบรวมต้นฉบับเสนอสำนึกพิมพ์ เขากล่าวว่า “เนื้อหาเป็นเหมือนภาคต่อของ ‘บ้านเก่า’...” (โชคชัย บัณฑิต, 2550จ)

นอกจากงานประจำรับราชการ เขายังทำหน้าที่ตอบปัญหาในคอลัมน์ “ชีวิตกับวรรณกรรม” ในเว็บไซต์ของสำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น เริ่มทำประมาณช่วงต้นปี 2548 การตอบปัญหาในคอลัมน์ “ชีวิตกับวรรณกรรม” ยังมีส่วนกระตุ้นให้เขามีโอกาสทบทวนความรู้ความจำของตัวเอง รวมทั้งชวนขยายเพิ่มพูนความรู้ใหม่ๆ อีกทางหนึ่ง บางคำถามเขาต้องกลับไปค้นหาข้อมูล และทำความเข้าใจใหม่นานพอสมควร แต่สิ่งเหล่านี้ก็ทำให้เขารู้สึกสนุกและเพลิดเพลินอยู่ไม่น้อย โชคชัยยังสร้างสรรค์บทกวีอย่างต่อเนื่อง ส่วนมากลงตีพิมพ์ในนิตยสารทั่วไปทั้งประจำและไม่ประจำ เช่น เนชั่นสุดสัปดาห์ คม ชัด ลึก ผู้จัดการ ขวัญเรือน เป็นต้น บางโอกาสเขาก็ได้รับเชิญไปเป็นวิทยากร และอาจารย์บรรยายพิเศษของกองทุนศิลปินครูบ้านป่า สลา คุณวุฒิ และเคยดำรงตำแหน่งกรรมการบริหารสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย สมาชิกสมาคมการอ่านแห่งประเทศไทย ในปีพ.ศ. 2546 - 2547 ปัจจุบัน โชคชัยเป็นอุปนายกสมาคมนักกลอนแห่งประเทศไทย ซึ่งจะดำรงตำแหน่งระหว่างปีพ.ศ. 2550 - 2551 (โชคชัย บัณฑิต, 2550จ)